

ZÁPADOČESKÁ UNIVERZITA V PLZNI

FAKULTA PEDAGOGICKÁ
KATEDRA PEDAGOGIKY

**PROBLEMATIKA UMÍRÁNÍ A SMRTI V
KOMUNIKACI S PŘEDŠKOLNÍMI DĚTMI**
BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Tereza Kassalová

Učitelství pro mateřské školy

Vedoucí práce: MgA. Gažáková Eva, Ph.D.

Plzeň 2021

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně
s použitím uvedené literatury a zdrojů informací.

V Plzni, 28. června 2021

.....
vlastnoruční podpis

Poděkování

Ráda bych poděkovala MgA. Evě Gažákové, Ph.D. za cenné rady, věcné připomínky a vstřícnost při konzultacích a vypracování bakalářské práce.

OBSAH

Úvod	2
I. TEORETICKÁ ČÁST	4
1 KONCEPT SMRTI	5
1.1 DÍTĚ JAKO SOUČÁST SPOLEČENSKÉHO CELKU V HISTORII	5
1.2 VÝVOJ KONCEPTU SMRTI	7
1.2.1 Vyspělé pojetí smrti	7
1.2.2 Dětské pojetí smrti	9
2 SPECIFIKA TRUCHLENÍ U PŘEDŠKOLNÍCH DĚTÍ	12
3 PŘÍSTUPY K TRUCHLÍCÍMU DÍTĚTI	16
3.1 VHODNÝ PŘÍSTUP K TRUCHLÍCÍMU DÍTĚTI	16
3.2 RIZIKA V PŘÍSTUPU K TRUCHLÍCÍMU DÍTĚTI	18
II. PRAKTICKÁ ČÁST	20
4 DOTAZNÍKOVÉ ŠETŘENÍ PŘIPRAVENOSTI PEDAGOGŮ NA SETKÁNÍ S TÉMATEM SMRTI V MATEŘSKÉ ŠKOLE	21
4.1 CÍLE	21
4.2 METODA	21
4.3 CHARAKTERISTIKA VÝZKUMNÉHO VZORKU	22
4.4 VÝSLEDKY VÝZKUMNÉHO ŠETŘENÍ	24
4.4.1 Dotazník č. 1	24
4.4.2 Dotazník č. 2	34
4.5 SHRNUTÍ DOTAZNÍKOVÉHO ŠETŘENÍ	36
5 ZÁSADY PRO PŘÍSTUP K TRUCHLÍCÍMU DÍTĚTI	37
6 KRÁSNÁ LITERATURA JAKO POMOCNÍK PŘI SETKÁNÍ SE S TÉMATEM SMRTI V MATEŘSKÉ ŠKOLE	41
6.1 ANNA A ANIČKA	42
6.2 ANTON A JONATÁN	43
6.3 AUTO Z PRALESA	44
6.4 BABOČKY	45
6.5 JA SOM SMRŤ	46
6.6 JAK SE RODÍ BRÁŠKOVÉ	47
6.7 JE SMRT JAKO DUHA?	49
6.8 KAČKA, SMRŤ A TULIPÁN	50
6.9 KAMZÍKŮV VELKÝ SKOK	51
6.10 KDYŽ DINOSAURŮM NĚKDO UMŘE	52
6.11 KOCOURE, TY SE MÁŠ	53
6.12 MÁVÁME TI DĚDO	54
6.13 NÁVŠTĚVA MALÉ SMRTI	55
6.14 O SMRTI SMRŤOUCÍ	56
ZÁVĚR	I
RESUMÉ	II
RESUMÉ	III
SEZNAM POUŽITÝCH ZDROJŮ	IV
SEZNAM OBRÁZKŮ A GRAFŮ	VI
PŘÍLOHY	VII
DOTAZNÍK Č. 1	VII
DOTAZNÍK Č. 2	IX
SEZNAM KONTAKTŮ PRO POZŮSTALÉ	X

Úvod

Ať se nám to líbí nebo nelíbí, smrt patří k životu a nikdo se jí nevyhne. Ani v bezpečné a přívětivé mateřské škole není jisté, že s tímto tématem nikdo nebude konfrontován. Proto je dobré, aby pedagog věděl, jak v případě vpádu tématu smrti do života třídy reagovat. V 21. století již není smrt v našich životech běžným tématem. Mnozí zažívají pocity nejistoty, pokud jsou v kontaktu s pozůstalým, nevědí, jak se mají chovat, co říci. To platí o to více, pokud se budeme bavit o dětech.

Problematiku smrti v komunikaci s předškolními dětmi jsem si jako téma své bakalářské práce zvolila proto, že mi připadá příliš závažné a komplikované na to, aby s ním pedagog mohl zacházet pouze intuitivně. Zajímalo mě, jak se k tomuto tématu učitelé mateřských škol staví, zda se nebojí o smrti s dětmi mluvit a zda by věděli, kde najít podložené informace.

Během své praxe se průběžně setkávám s více či méně náročnými situacemi, se kterými se musím vypořádávat. Protože jsem začínající pedagog a nemohu se tak opírat o vlastní zkušenosti, hledám oporu v literatuře, v kvalifikačních pracích a na přednáškách. Ve většině případů získám zpracované a podložené informace, na základě jejichž znalosti mohu danou situaci v praxi vyřešit. Na některá, zpravidla kontroverzní témata, se mi ovšem ucelený soubor informací nalézt nepodařilo.

Mým hlavním cílem je proto nabídnout učitelům mateřských škol oporu pro jejich pedagogické působení v případě setkání s tématem smrti v jejich třídě, a to sestavením zásad pro přístup k dítěti v komplikované situaci spojené se smrtí. Tyto zásady jsou postaveny na studiu odborné psychologické a pedagogické literatury. Dalším cílem je představit nabídku beletristické literatury vhodné pro předškolní věk, která téma smrti obsahuje. Vedlejším cílem práce bylo také ověření hypotézy, že pedagogové v MŠ se necítí být na toto téma dostatečně připraveni a nějaký návod by ocenili.

V teoretické části, v kapitole Koncept smrti, zmiňuji přístup společnosti k předškolním dětem ohledně smrti v historii. Dále se věnuji rozdílům v pojetí smrti u dospělých a dětí. Na to navazuje kapitola zaměřená na specifika truchlení u dětí. Teoretická část končí kapitolou zabývající se vhodným přístupem k truchlícím dětem a také riziky, která mohou v přístupu k dítěti ovlivněnému ztrátou blízké osoby, hrozit.

Praktická část začíná dotazníkovým šetřením připravenosti pedagogů na téma smrti v mateřské škole. Následují zásady pro přístup k truchlícímu dítěti, které jsou souhrnem poznatků odborníků zabývajících se tématem truchlení u předškolních dětí. Praktickou část uzavírá výběr beletristické literatury pro předškolní děti, zabývajících se smrtí.

I. TEORETICKÁ ČÁST

1 KONCEPT SMRTI

1.1 DÍTĚ JAKO SOUČÁST SPOLEČENSKÉHO CELKU V HISTORII

„V průběhu posledních dvou staletí se v tichu dějin uskutečnila jedna z nejhlubších revolucí, jaké lidstvo vůbec zažilo: revoluce života a smrti. (...) Západní společnosti změnily způsob bydlení, proměnily se i porodnost a úmrtnost. Společnost opustila venkov a přesunula se do měst... Všechny projevy každodennosti se proměnily – zvyky stejně jako chování. A na počátku té zázračné revoluce můžeme konstatovat změnu tradičního postoje k životu.“
(Ariès P. 2020)

V dnešním světě se se smrtí setkáváme často. Především v televizi, na internetu, ale i v literatuře a hudbě. Mnoho moderních pohádek pro děti, které se vysílají v televizi, obsahuje motiv smrti. Jak ale dnešní děti smrt vnímají? Je obraz smrti, který nám předkládají média odpovídající realitě?

Docentka Milena Šubrtová (2015 online) z Masarykovy univerzity na tyto otázky odpovídá ve své přednášce *Smrt v literatuře pro děti a mládež*. Jako zásadní problém vnímá odosobnění obrazu smrti v dnešní kultuře. Dnešní děti smrt nevnímají jako přirozenou součást života, jak tomu bylo na začátku minulého století. Přesto se se smrtí setkávají velmi často právě ve virtuálním prostředí. Tento rozpor, mezi skutečně prožívaným a zprostředkovaným zážitkem, vede u dětí k tomu, že vnímají smrt jako něco fascinujícího, avšak nereálného.

Přispívá k tomu i dnešní kult mládí, kdy i v reklamách pro seniory vystupují velmi aktivní lidé, kteří nesou minimální známky stáří. Smrt se stala jaksí institucionalizovanou. Senioři dožívají často odděleně od svých rodin a o nemocné pečují místo rodinných příslušníků zdravotní sestry a lékaři.

Smrt se v naší společnosti stala tabuizovanou. Stal se z ní medicínský problém, který je potřeba vyřešit. Avšak nebylo tomu tak v západní kultuře vždy.

Jak můžeme vidět na mnoha uměleckých dílech, od maleb po sochy, smrt hrála v naší historii vždy výraznou roli. Byla zvětčována, aby byla neustále na očích, protože byla neoddělitelně spjata s chápáním lidského života jako celku (Pattison 1977).

Rituály jsou pro všechny, včetně dětí, velmi důležitou součástí života. Účast dítěte na rituálech spojených s umíráním byla v minulosti běžná. Neexistovala instutualizovaná výchova, nebylo tedy kam děti „odložit“. Byly součástí veškerého dění, jako každý člen společnosti.

Smutek prožívala společnost jako celek. Byla tak pozůstalým oporou v přiznání skutečnosti, že jejich milovaný už není mezi živými, a je v pořádku cítit stesk. Běžně se ztráta milované osoby dávala na odiv smutečním šatem, který bylo někdy zvykem nosit i roky. Děti, kterým zemřela babička, tradičně nosily fialové šaty.

Bylo zvykem, že umírající a jeho blízcí s vděkem vítali kněze, který přišel udělit umírajícímu poslední pomazání. Smrt jednoho člena společnosti uvrhla ve smutek celou vesnici. Do domu zemřelého mohl přijít každý, kdo se chtěl rozloučit a vzdát mu úctu (Ariès 2020).

Je tedy evidentní, že během těchto rituálů byla přítomna celá společnost, včetně dětí. Pokud bylo dítě takové situaci vystaveno poprvé, mohlo se opřít nejen o své rodiče a ostatní dospělé ale také o své starší sourozence a děti z okolí, které s touto situací již měly zkušenost. Bralo to jako smutnou samozřejmost, kterou si procházejí všichni.

Ovšem na začátku dvacátého století se o smrti postupně přestává mluvit jako o běžné součásti lidského bytí. Objevuje se vzrůstající tendence smrt odsouvat na okraj zájmu. Kolem poloviny dvacátého století už se se smrtí nepočítalo jako s něčím, čím by měla být mysl moderního člověka zahlcena, a tak se z ní postupně stalo tabu (Feifel 1963 in Pattison 1977).

Příčin tabuizace smrti bylo hned několik. Přestaly se konat veřejné popravy, v naší kultuře se zásadně zlepšil stav zdravotnictví. Klesla dětská mortalita, bylo vynalezeno očkování a antibiotika. Dalším aspektem byl úbytek válečných sporů, které se s nástupem moderní vojenské techniky staly odosobněnějšími. Jako by se umírání mělo odehrávat jen na předem určených místech, aby se s ním člověk vůbec nemusel setkat.

1.2 VÝVOJ KONCEPTU SMRTI

Abychom dokázali správně pochopit vnímání konceptu smrti u předškolních dětí, podíváme se předem na vnímání smrti jako celku u dospělých. Následně jej porovnáme s dětským pojetím smrti, aby bylo jasnější, o které rozdíly ve vnímání se jedná.

1.2.1 VYSPĚLÉ POJETÍ SMRTI

Dospělí smrt chápou v celé její komplexnosti. Záleží na jejich kulturní zasazenosti, náboženské orientaci a dosavadních zkušenostech. Obecně ovšem můžeme tvrdit, že dospělí smrt chápou jako skončení biologických funkcí na základě nějaké příčiny. Tyto příčiny mohou být přirozené i násilné, může se jednat o stáří i nehodu. Jedno je ovšem jasné – jednou se nám všem zastaví srdce a ostatní orgány a nastane smrt. Dospělí tedy chápou nejen to, jaká je příčina smrti (zastavení biologických funkcí), chápou i její nevyhnutelnost a univerzálnost.

Dalším znakem vyspělého pojetí smrti je uvědomění si nezvratnosti smrti. Člověk, kterému se zastaví například srdce, může podstoupit resuscitaci. Pokud ale ustanou všechny životní funkce, je smrt konečná a nezvratná.

V případě představ o posmrtném životě a náboženském vysvětlení smrti, Žaloudíková uvádí, že není možné jasně určit, zda faktor posmrtnosti spadá do znaků vyspělého pojetí smrti. Vyskytuje se totiž jak u dětí, tak u dospělých. Přesto víra v posmrtný život nemusí nutně znamenat, že si člověk neuvědomuje biologické chápání smrti.

Dospělý jedinec tedy na základě získaných zkušeností a informací chápe všech pět složek smrti:

- Nevyhnutelnost – smrt se nevyhýbá ničemu, co je živé.
- Univerzalita – týká se to všeho, co je živé.
- Nevratnost – není způsob, jak se vrátit zpátky do života, když někdo umře.
- Skončení funkcí – konec činnosti všech orgánů v těle (tělesné, duševní).
- Posmrtnost – týká se náboženských představ, co se děje s člověkem po smrti. (Žaloudíková 2015)

Pokud se člověk dostane do situace, kdy musí čelit skutečnosti, že jemu blízký člověk zemřel, prochází několika fázemi truchlení. Americká psycholožka Elisabeth Kübler-Ross (2015) ve své knize *O smrti a umírání* uvádí celkem pět fází – popírání, hněv, smlouvání, depresi a smíření. Podotýká, že ne každý jedinec prožívá tato stadia ve stejném pořadí a stejné intenzitě. Zároveň někteří lidé neprožijí všech pět stadií truchlení, a některá se u nich vůbec nemusí projevit.

Fáze truchlení u dospělých:

1. Popírání („To nemůže být pravda!“)

Jedná se o počáteční stádium, kdy se jedinec snaží bránit šoku z nastalé situace. Prožívání fáze popírání může trvat různě dlouhou dobu a může mít různou formu. Někteří situaci zlehčují a působí tak na první dojem vyrovnaně, jiní mohou zprávu o smrti odmítat uvěřit.

2. Hněv („Jak mě mohl opustit?!“, „Doktoři museli udělat chybu!“)

Ve druhé fázi si dotyčný již uvědomuje skutečnost své ztráty, často pociťuje hněv vůči zemřelému, nebo okolí. Hledá viníka ve snaze ulevit tak svému trápení.

3. Smlouvání („Musí přeci být něco, co pro něj můžu udělat!“)

Tato fáze je typická především pro pacienty, kteří sami umírají, nebo pro blízké osoby toho, komu byla vyřčena nepříznivá diagnóza. Lidé se v této fázi často obracejí k bohu, hledají nové možnosti léčby, nebo se obracejí k alternativní medicíně. To vše mnohdy i přesto, že naděje na zvrácení situace je téměř nulová.

4. Deprese („Už mi na ničem nezáleží.“)

Během deprese lidé projevují typické známky truchlení, jak je obecně známe, a to smutek, pláč, uzavření se do sebe, odmítání stravy, nechť do každodenních povinností. Autorka v této fázi doporučuje citlivý přístup okolí, které by dotyčnému mělo být oporou, poskytnout mu možnost o svých pocitech komunikovat a sledovat, zda se nevyskytují vážnější klinické příznaky.

5. Smíření („Život jde dál.“)

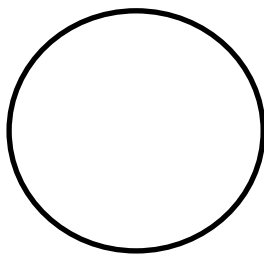
V poslední fázi truchlení prožívá člověk uvolnění. Již se s nastalou situací začíná smířovat a hledá cestu, jak v životě pokračovat i přes ztrátu.

1.2.2 DĚTSKÉ POJETÍ SMRTI

„Dětské pojetí smrti se mění, svůj původ nachází v magičnosti, cyklicky se opakující zaměnitelnosti života a smrti. Mladší děti mají na smrt cyklický pohled. Narození se mění ve smrt a smrt ve zrození. Tento proces utváří kruh. Dospělí a děti přibližně od 9 let vidí smrt lineárně jako narození – počátek a smrt – konec“ (Žaloudíková 2010, s. 130).

Předškolní děti ještě nemají ukotvený koncept smrti a vnímají ji proto odlišně od dospělých. Zatímco dospělý chápe, že se člověk narodí, zestárne a nakonec zemře, dětské chápání smrti je postavené na jejich vlastní zkušenosti se světem, kdy se vše stále opakuje. Představa, že někdo zemře a přestane existovat, je pro ně příliš abstraktní, vysvětlují si proto existenci jako uzavřený kruh – člověk se narodí – žije – zemře – a může se opět narodit. To znázorňuje grafické ztvárnění pojetí smrti podle Žaloudíkové (2010, s. 130):

Pojetí smrti u mladších dětí

Pojetí smrti u starších dětí a dospělých

Obrázek 1 - Pojetí smrti u dětí a u dospělých (Žaloudíková 2010)

Žaloudíková také uvádí, že děti ve věku 3-6 let zatím nechápou koncept smrti v celé jeho šíři. Ve většině případů mají ovšem rozvinuté chápání alespoň jedné ze složek smrti, které jsou uvedeny v předešlé kapitole (nevyhnutelnost, univerzalita, nevratnost, skončení funkcí a příčinnost).

Vzniklé mezery v chápání konceptu smrti si předškolní děti doplňují na základě své vlastní jedinečné dosavadní zkušenosti. Tyto teorie nesou charakteristické rysy dětského myšlení, které uvádí Helus (2004) ve své knize *Dítě v osobnostním pojetí*:

Charakteristiky myšlení předškolních dětí:

- Opírá se o pseudopojmy, používá svou vlastní, obecně platnou logiku
- Dítě není schopno nahlížet na věci z různých úhlů
- Je egocentrické – předpokládá fungování věci na základě vlastního příkladu
- Je magické – přání mohou rozhodnout o tom co se stane, pohádkové bytosti existují atp.

Tato specifika dětského myšlení, dávají někdy vzniknout nečekaným reakcím, na situace spojené se smrtí, jak píše Dyregrov (1991, s. 15-18) ve své knize *Grief in children*:

Děti mladší pěti let zpravidla nechápou, že smrt je definitivní, což je patrné z toho, jak se o ní vyjadřují: „Nemůžeme tatínkovi pomoci vstát z hrobečku?“ nebo „Kdy se má sestřička vrátit zpátky?“

Jejich nezralost jim nedovoluje pochopit, jak lidské tělo a jeho orgány fungují. Smrt je z jejich pohledu zvrtná a nerozumí tomu, že životní funkce ustaly. To, že někdo odešel navždy, je nad jejich chápání. Dokazují to opět svými výroky: „Kdo bude miminku dávat v nebi mlíčko?“ „Můžeme dědečkovi přinést na hřbitov trochu džusu?“ „Může nás přes tu hlínu slyšet?“

Tyto otázky odrážejí to, jak se děti strachují o blaho zemřelé osoby – jak bude jíst, zda je mu teplo a podobně. Dále nechápou univerzálnost smrti: „Chlapečci můžou taky umřít jako holčičky?“.

Děti v tomto věku přemýšlejí velmi konkrétně, je proto potřeba vyvarovat se abstraktním vysvětlením a eufemismům. Takto podané informace děti zpravidla jen zmatou, protože je chápou doslovně. Neměli bychom dětem říkat, že nebožtík spí, nebo že odešel. Může to vést k situacím, kdy dítě zažívá paniku, pokud si někdo zdřímne, nebo začne

úporně protestovat, když má někdo odejít na nákup. Použití eufemismů v tomto případě pouze stupňuje dětský strach z odloučení. Protože dětské chápání času není ještě pevně ukotveno, mohou děti ovlivněné tímto zavádějícím vysvětlením prožívat i krátké odloučení, jako úplnou ztrátu milované osoby.

Přestože malé děti ještě nechápu koncept smrti v celé jeho šíři, není pochyb o tom, že ztrátu plně pociťují. Dokonce i děti mladší dvou let rozumí tomu, že zde osoba už není přítomna, a dlouho si to pamatují.

Ti nejmladší mohou na základě svých prelogických úvah dojít k mylným závěrům, například, že pokud bychom s miminkem nejeli do nemocnice, nezemřelo by. Novorozenec by pochopitelně zemřel o to dříve, pokud by mu zdravotníci neposkytli lékařskou péči. Dětské chápání souvislostí ale vyznívá jasně: Než jsme jeli do nemocnice, miminko žilo. Když jsme nemocnici opouštěli, bylo mrtvé. Pokud bychom do nemocnice s miminkem nejeli, bylo by stále živé.

Předškolní děti chápou čas jako koloběh. Dítě ráno vstane, prožije den, večer jde do postele, usne, další den se vše opakuje. Repetice se objevuje v mnoha aspektech jejich života. Není proto divu, že takto vnímají i smrt – Nejdříve jsme živí, umřeme a potom jsme znovu živí.

Z pohledu dětské psychologie se má za to, že dítě pojímá realitu skrze tzv. magické myšlení, kdy samo sebe vnímá jako středobod dění. Dítě tedy může věřit tomu, že jeho myšlenky, přání, nebo pocity mají vliv na to, že se někomu skutečně něco přihodí. Přestože toto tvrzení může být pouze teorií, nesmíme na něj zapomínat. Tento způsob smýšlení může totiž dítě vést k přesvědčení, že něčí smrt zavinilo ono samo.

Tyto mezery v chápání konceptu smrti, vedou někdy k chování, které je na první pohled zvláštní. Mnozí rodiče popisují situaci, kdy svému malému dítěti sdělili, že jejich matka, či otec jsou po smrti a dítě reagovalo zdánlivě chladně (často otázkou, zda si může jít hrát).

Dětské reakce při setkání se smrtí často neodpovídají našim očekáváním, protože jsou odlišné od reakcí starších dětí a dospělých osob. Podrobněji rozebereme specifika truchlení předškolních dětí v následující kapitole.

2 SPECIFIKA TRUCHLENÍ U PŘEDŠKOLNÍCH DĚTÍ

Předškolní děti stojí před mnoha zásadními úkoly ve svém vývoji. Učí se lidem ve svém okolí důvěřovat, jejich postoj k okolnímu prostředí se formuje na základě několika málo zkušeností, které mají. Teprve získávají kontrolu nad vlastním tělem a jeho impulsy, snaží se uchopit vlastní identitu a autonomii a nahlédnout pochopení vnějšího světa.

Jsou proto naprosto bezmocné a odkázané na pomoc okolí, pokud se ocitnou v krizové situaci, jakou smrt někoho z blízkých bývá. Mohou mít sníženou schopnost pochopit, co se kolem nich odehrává. Oproti starším dětem nemají tu výhodu, že by dokázaly skutečnost vědomě přetvořit ve fantazii, a lépe se s ní tak vyrovnaly. V těchto chvílích je úkolem dospělých pomoci dítěti se s těmito okolnostmi vypořádat. To ve své publikaci píše norský psycholog Atle Dyregrov (1991, s. 71-72), který dále pokračuje:

Děti předškolního věku mají větší sklony k úzkostem z odloučení a odmítnutí. Proto jsou velmi zranitelné, pokud dojde k úmrtí osoby, jež o ně pečuje. Na zemřelého se často ptají a hledají ho. Pokud se se zemřelým setkají ve snu, mohou být velmi vyděšené a zmatené. Někdy může být jejich pláč velmi intenzivní a obtížně utěšitelný. Mohou mít tendence odmítat ty, kteří jim příliš připomínají ztrátu milované osoby. Oproti ostatním věkovým skupinám mají větší tendence uzavírat se do sebe a separovat se od svého okolí.

Malé děti mají sníženou schopnost chápat koncept smrti v jeho celistvosti, nedomýšlejí dlouhodobé následky událostí. To je také určitým způsobem chrání. Mohou proto věřit, že se jejich milovaný časem vrátí. Neměli bychom podceňovat skutečnost, že jim tato představa v truchlení pomáhá, stejně jako jejich přirozená otevřenost a přímost.

Další častá reakce předškolních dětí na smrt bývá nápadná přilnavost k některé z přeživších osob. Ta může být spojená se strachem z cizích lidí, zvýšenou potřebou pozornosti a útěchy. Některé děti mohou ve zvýšené míře vykazovat agresivní chování. Častá bývá vývojová regrese, která se může projevit opětovným nočním pomočováním nebo cucáním palce. Některé děti mívají problémy se spánkem, který mohou provázet noční děsy. Obvykle netrvá dlouho, než děti překlenou období viditelného truchlení. V pozdějších fázích své pocity obvykle skrývají, aby nepřitahovaly pozornost okolí. Jejich vnitřní svět se ovšem navenek stejně projeví, někdy ztrátou zájmu o hru, jindy výbuchy vzteku.

Pokud se bavíme o prožívání ztráty u dětí předškolního věku, uvádí Matějček a Dytrich (1994, s. 103-107), že se ve společnosti vyskytuje několik mýtů. Tím prvním je tvrzení, že pakliže děti zatím nechápou všechny souvislosti ohledně smrti, tak ani pocit smutku a truchlení pro ně nebudou tak významné, jako bývají u dospělých. Stačí je rozptýlit hračkou či výletem a za chvíli si na ztrátu ani nevzpomenou.

Druhým mýtem bývá přesvědčení, že dítě naopak prožívá zármutek stejně jako my. Ale protože je ještě zranitelné, je potřeba ho před setkáním se smrtí bránit. Takto smýšlející jedinci dítěti informaci raději zatají, aby ho chránili před bolestí, kterou by jim mohla způsobit. Nebo mu ji sdělí později, případně v jakési odlehčené formě.

Oba tyto mýty vyvrací mnohá pozorování (Křivohlavý in Matějček 1994, s. 104), v nichž bylo zjištěno, že akutní truchlení může prožívat již batole. Z toho vyplývá, že děti předškolního věku si ztrátu milovaného člověka uvědomují, ať už se jedná o rodiče, sourozence, nebo ostatní blízké osoby.

Vzhledem k četnému výčtu příznaků, které navíc mohou trvat různou dobu, se nedá truchlení jednoduše diagnostikovat. Následující výčet je užitečný především k tomu, aby skrze neznalost možných symptomů nedošlo k nepochopení truchlícího dítěte.

Dyregrov, Matějček i další uvádí tyto známky truchlení u dětí:

- Uzavřenost do sebe
- Skleslost
- Apatie
- Nechutenství
- Vývojová regrese
- Fobie různého druhu
- Neurotické obtíže
- Lpění na někom z dospělých
- Předvádivé až provokativní chování

Především na poslední je potřeba brát zřetel, abychom se vyhnuli nemístnému výchovnému zásahu.

Tyto známky truchlení bývají specifické pro konkrétní fáze, kterými si děti během ztráty obvykle procházejí. Matějček uvádí tyto čtyři základní fáze truchlení u dětí, které jsou podobné fázím truchlení u dospělých, jak je popsala Kübler-Ross (2015):

1. Ohromení neboli šok
2. Protest
3. Beznaděj (zoufalství)
4. Uklidňování (smíření)

Matějček podotýká, že truchlení u dětí mívá nejen různou délku, ale i intenzitu. Zatímco jedno dítě může na ztrátu reagovat velmi nápadnými emočními poruchami, druhé nemusí vykazovat žádné známky truchlení. Což ale neznamená, že by k zemřelé osobě nemělo citový vztah. Takto utajované truchlení se naopak může táhnout klidně několik let.

Psycholožka Barbora Downes (2016, online) v rozhovoru pro *Český rozhlas – Rádio Junior* uvádí další poznatky o truchlení předškolních dětí, které vyzorovala během své praxe. Podle jejích zkušeností vnímá dítě do pěti let věku smrt především jako odloučení od milované osoby, kdy daná osoba pokračuje v existenci na jiném místě, avšak ve stejné podobě. Takovým místem může být například nebe, nebo nějaký jiný, smyšlený svět. Dítě takto smýšlí především proto, že ještě není schopné pochopit nezvratnost celé situace a skončení tělesných funkcí.

Toto pozorování o pokračování zemřelé osoby na jiném místě nepřímo potvrzuje teorii cyklického pojetí života a smrti doktorky Žaloudíkové.

Dále hovoří Downes o riziku našeho špatného výkladu chování truchlícího dítěte. Děti často prožívají smutek ve vlnách, truchlící dítě může v různých fázích dne i týdne působit, jako by se nic nedělo. Často je to způsobeno skutečností, že i děti vnímají, kdy je pro truchlení prostor a kdy nikoli. Většinou uvolní smutek až před člověkem, ke kterému cítí důvěru, a ve chvíli, kdy je k tomu prostor. Nemůžeme tedy z krátkodobého chování posuzovat, jak dítě ztrátu skutečně prožívá.

V následující kapitole se zaměříme na to, jak k dítěti postiženému tragédií správně přistupovat a jak s ním komunikovat.

3 PŘÍSTUPY K TRUHLÍCÍMU DÍTĚTI

V předchozích kapitolách jsme se seznámili s fázemi a specifiky dětského truchlení, které je poněkud odlišné od toho, jak jej prožíváme my, dospělé osoby. Je proto zapotřebí vyvodit z těchto informací vhodné postupy pro přístup k truchlícím předškolním dětem. Každý z níže uvedených autorů hovoří o těchto přístupech po svém, ale v základních bodech se vesměs shodují. Dyregrov i Downes se svým čtenářům snaží především přiblížit dětské chápání těchto složitých situací. Neposkytují jen návod pro přístup a komunikaci, snaží se především předcházet nevhodnému působení na tyto děti. Z tohoto důvodu je tato kapitola rozdělena na dvě části.

3.1 VHODNÝ PŘÍSTUP K TRUHLÍCÍMU DÍTĚTI

Dyregrov (2008, s. 35-36) ve své knize *Grief in young children* popisuje vhodný přístup k dítěti v raných fázích truchlení:

- Zajistěte, aby se dítě cítilo bezpečně emočně i fyzicky.
- Naslouchejte dítěti, ověřte si, jak dítě pochopilo situaci.
- Respektujte jakoukoli reakci dítěte (vztek, smutek, žádná reakce...).
- Zajistěte prostor pro možné otázky dítěte, poskytněte mu potřebné informace a fakta, aby lépe porozumělo situaci.
- Věnujte pozornost dětskému výkladu situace, který vychází z konkrétního a magického myšlení. V případě potřeby uveďte situaci na pravou míru.
- Pomozte dítěti pochopit, jaký osobní význam pro něj má daná situace.
- Vytvořte situace, ve kterých může dítě své pocity zpracovávat (rozhovor v zástupné roli, dramatizace, kresba atp.).
- Co nejdříve nastavte režim dítěte tak, jak bylo zvyklé.
- Najděte informace o dětském prožívání smutku a dětských reakcích.
- Informujte o skutečnosti okolí, které s dítětem přichází do styku (pečovatelky, učitelky, dětský lékař).

Rady Dyregrova odrážejí především dětskou potřebu jistoty. Jistota pro předškolní dítě neznamená jen fyzické bezpečí, pevný režim a vlídný přístup. Jde především o vnitřní jistotu, kterou ovšem nemůže cítit, pokud má v situaci nejasnosti. Proto je důležité odpovídat dítěti na konkrétní otázky věcně a pravdivě a zároveň ověřovat, jak vaše vysvětlení dítě pochopilo.

Toto zmiňuje v rozhovoru pro *Český rozhlas – Rádio Junior* i Barbora Downes. Popisuje, jak by se mělo k dítěti přistupovat na základě jejích zkušeností:

- Dovolte dítěti projevit emoce.
- Pokud se dítě ptá konkrétně „Co se stalo?“, chce a potřebuje slyšet konkrétní odpověď, nikoli jakýsi opis situace či její zjednodušení. Mnohdy postačí jednoduché konstatování faktu: „Už nedýchá, nebije mu srdce, nemá hlad, už na nic nemyslí, nic necítí, neslyší nás...“
- Pečující osoba by měla mít pochopení pro výkyvy v chování dítěte postiženého tragédií. Není potřeba podporovat nežádoucí chování, ale uznat pocity, které k tomuto chování dítě vedou.
- I pokud se nás dítě vysloveně neptá, je vždy žádoucí ho ujistit, že ono samo za situaci nemůže.
- Měli bychom respektovat dětskou potřebu vyrovnat se se situací pomocí vlastních prostředků. Mnoho dětí má v oblibě morbidní hry, které je potřeba nechat plynout a nekorigovat je.
- Pokud dítě nemá představu o tom, co je to pohřeb, měli bychom mu tento rituál popsat a vysvětlit co obnáší.
- Sdílejte s dítětem vzpomínky na zesnulého.
- Nevyhýbejte se běžnému humoru v přítomnosti dítěte. Smích pomáhá odreagovat se od situace a léčí duši.

Na rizika, vycházející z neznalosti vhodného přístupu a komunikace se zaměříme v následující podkapitole.

3.2 RIZIKA V PŘÍSTUPU K TRUHLÍCÍMU DÍTĚTI

Truhlící dítě od nás, jakožto zkušenějších osob, potřebuje informace a možnost vést diskusi. Kvalita této diskuse a naše schopnost dítěti vysvětlit, co se přihodilo, je základem pro to, jak dítě situaci zpracuje.

Přestože pedagogové nejsou zpravidla ti, kteří by danou informaci dítěti sdělovali, jsou důležití partneři při výchově dítěte a měli by znát příslušná rizika. V případě, že skutečnost o úmrtí sdělí učiteli přímo rodiče dítěte, je na místě, aby pedagog nabídl rodině možnost obrátit se na školu, pokud budou potřebovat konzultaci.

- Neuspěchejte rozhovor s dítětem. Pokud sami potřebujete čas na vyrovnání se s vlastními pocity, dopřejte si ho. Až si utřívíte myšlenky, bude komunikace s dítětem snazší. Pokud se na to vůbec necítíte, nebojte se požádat jinou, dítěti blízkou osobu, aby tuto informaci předala za vás (Downes 2016 online).
- Největší rizika v komunikaci s dětmi spočívají v tom, že si dítě námi podané informace mylně vyloží. Pokud například někdo zemře v důsledku nemoci, je důležité vysvětlit, že existují nemoci, které jsou těžké, v důsledku kterých se dá zemřít, ale že většina nemocí taková není. Mnoho pečujících osob také užívá parafráze, když s dětmi mluví o smrti. Časté bývá označení, že dotyčný usnul, nebo že odešel někam daleko. Také se používá označení, že odešel do nebe, nebo že si ho Bůh vzal k sobě. Všechna tato zavádějící sdělení dokážou malému dítěti náhled na situaci velmi zkomplikovat, protože je pochopí doslovně (Dyregrov 2008, s. 38).
- Nebojte se před dítětem dát najevo smutek, avšak vyvarujte se teatrálním projevům zármutku před dítětem. Pokud budete sami propadat záchvatům bezmoci, dítě ve vás nebude cítit oporu, kterou potřebuje. Především věty typu „*Tatínek nám umřel, co si teď jen počneme?*“, mohou být dítěti na obtíž. Přesto, že to tak možná cítíte a otázka byla jen řečnická, dítě může mít pocit, že od něj skutečně chcete odpověď, protože si sami nevíte rady. Takové pocity bychom v dítěti, které se vypořádává se zármutkem vzbuzovat neměli (Dyregrov 2008, s. 57-60).

- Při sdělování skutečností o úmrtí se vyvarujte přílišným detailům. Především jednali se o tragické úmrtí, nebudeme dětem popisovat jednotlivá zranění. V tomto případě stačí situaci popsat bez detailů, například: *„Musím ti říct něco moc smutného. Strýček měl autonehodu a srazil se s druhým autem, které jelo naproti. Když se to stalo, praštil se hodně do hlavy. Přijeli lékaři, kteří se mu snažili pomoci, ale už nemohli zachránit jeho život. Zemřel na cestě do nemocnice“* (Downes, 2016 online).
- Pokud dítě projevuje nestandardní chování jako je agrese, předvádivost, regresivní chování, je žádoucí tyto projevy ignorovat, pokud to situace dovolí. Problémy by se u dítěte mohly prohloubit, kdybychom ho v danou chvíli pravidelně okřikovali, nebo jej litovali. Pokud je na situaci potřeba nějak reagovat, potom volíme rozhovor v klidném prostředí a dané chování neschvalujeme, ale snažíme se uznat pocity, které dítě k tomuto chování vedly (Matějček a Dytrich 1994, s. 104-108).

II. PRAKTICKÁ ČÁST

4 DOTAZNÍKOVÉ ŠETŘENÍ PŘIPRAVENOSTI PEDAGOGŮ NA SETKÁNÍ S TÉMATEM SMRTI V MATEŘSKÉ ŠKOLE

4.1 CÍLE

Cílem tohoto dotazníkového šetření je ověření tvrzení, že se pedagogové mateřských škol necítí být na téma smrti v komunikaci s předškolními dětmi dostatečně připraveni.

4.2 METODA

Jako metoda sběru dat byl zvolen dotazník. Jelikož jsem po uzavření dotazníkového šetření zjistila, že pro ucelenější představu o problematice potřebuji zodpovědět dvě další otázky, má dotazníkové šetření v závěru dvě části (dva samostatné dotazníky).

Pro ověření hypotézy, že pedagogové MŠ se necítí být na téma smrti v komunikaci s předškolními dětmi dostatečně připraveni, jsem sestavila online dotazníkové šetření. Dotazník jsem publikovala ve facebookové skupině pro učitele mateřských škol, šetření probíhalo od 3. 3.–24. 4. 2020. Druhé šetření probíhalo od 28. 3.–31. 4. 2021.

První dotazník obsahoval 10 uzavřených otázek, z toho 8 s jednou možností odpovědi a 2 s vícero možnostmi. Druhý dotazník obsahoval 2 otázky, jednu uzavřenou a jednu s otevřenou možností odpovědi.

Prvního dotazníkového šetření se zúčastnilo celkem 121 respondentů, druhého 82 respondentů, jejichž charakteristiku uvádím v následující kapitole.

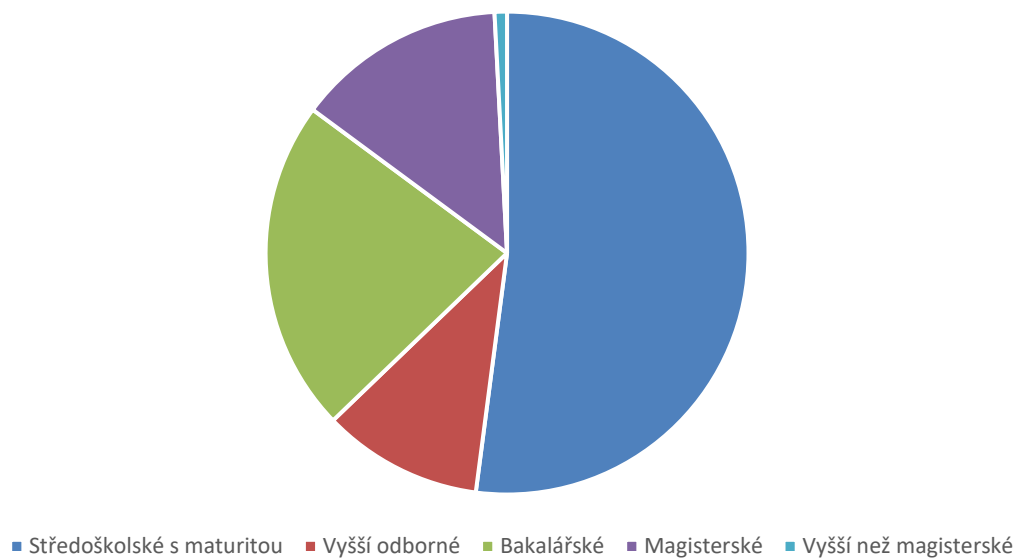
4.3 CHARAKTERISTIKA VÝZKUMNÉHO VZORKU

Úvodní otázka před oběma dotazníky měla za cíl zjistit dosažené vzdělání respondentů.

Dotazník č. 1

Středoškolské vzdělání s maturitou	63	52,1 %
Vyšší odborné	13	10,7 %
Bakalářské	27	22,3 %
Magisterské	17	14,1 %
Vyšší než magisterské	1	0,8 %
Celkem respondentů	121	100 %

Dosažené vzdělání respondentů - Dotazník č. 1

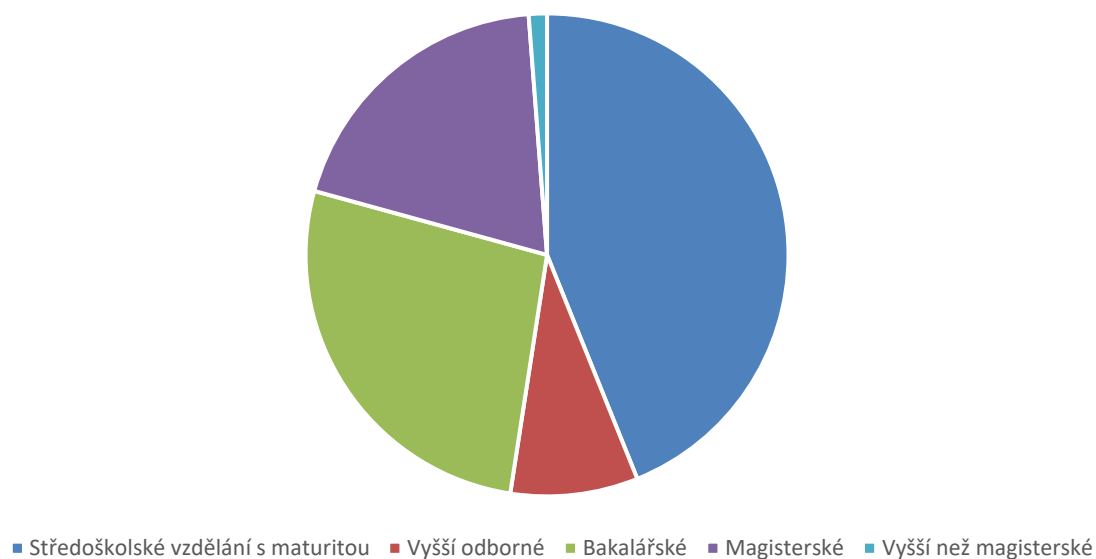

Graf 1 - Dosažené vzdělání respondentů I

Dotazník č. 2

Středoškolské vzdělání s maturitou	36	43,9 %
Vyšší odborné	7	8,54 %
Bakalářské	22	26,83 %
Magisterské	16	19,51 %
Vyšší než magisterské	1	1,22 %
Celkem respondentů	82	100 %

Dosažené vzdělání respondentů - Dotazník č. 2

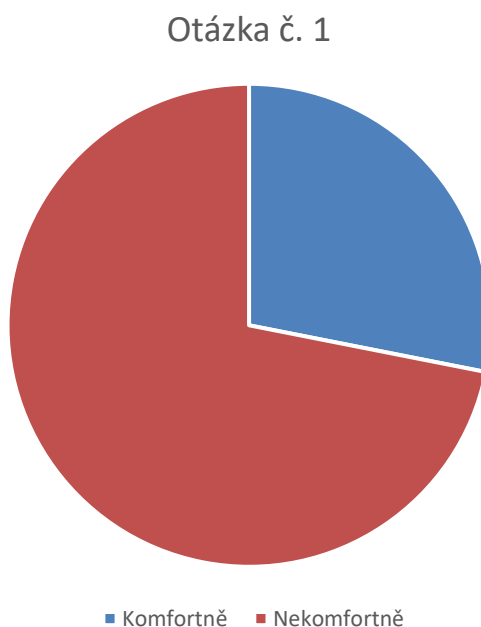
Graf 2 - Dosažené vzdělání respondentů II

4.4 VÝSLEDKY VÝZKUMNÉHO ŠETŘENÍ

4.4.1 DOTAZNÍK Č. 1

1. V komunikaci s dospělou osobou o smrti, umírání a nevléčitelných chorobách se cítím

Komfortně	34	28,1 %
Nekomfortně	87	71,9 %
Celkem respondentů	121	100 %

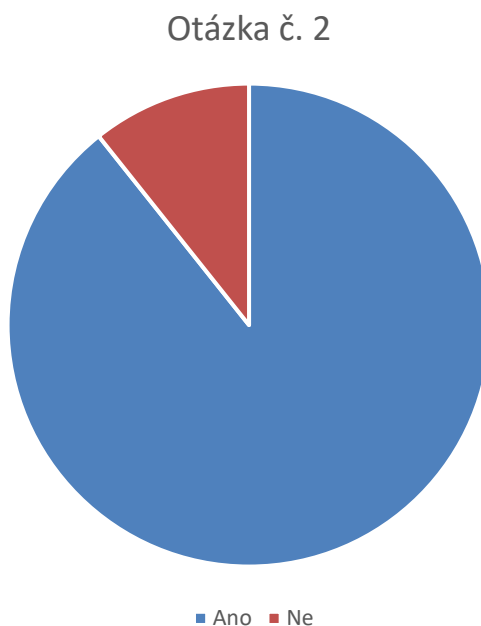

Graf 3 - Otázka č. 1, I

Více jak dvě třetiny dotazovaných učitelek uvedlo, že se necítí komfortně během komunikace s dospělou osobou na téma smrti a umírání.

2. Myslím si, že by se s dětmi předškolního věku o smrti a umírání mělo otevřeně mluvit

Ano	108	89,3 %
Ne	13	10,7 %
Celkem respondentů	121	100 %

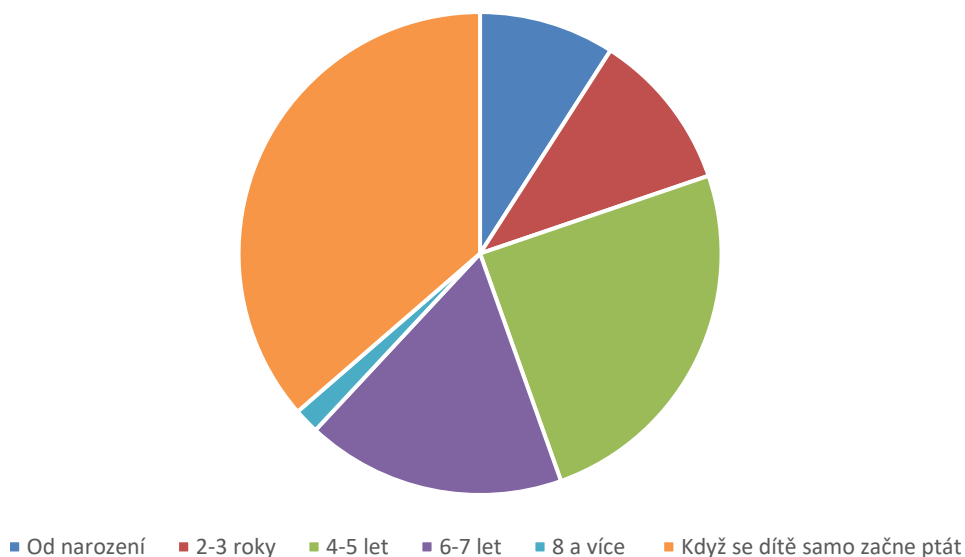
Graf 4 - Otázka č. 2, I

Přesto je téměř devadesát procent dotazovaných přesvědčeno, že by se o těchto tématech mělo otevřeně komunikovat s dětmi předškolního věku.

3. Od jakého věku myslíte, že je vhodné s dětmi o smrti mluvit?

Od narození	11	9,1 %
2-3 roky	13	10,7 %
4-5 let	30	24,8 %
6-7 let	21	17,4 %
8 let a více	2	1,7 %
Když se dítě samo začne ptát.	44	36,4 %
Celkem respondentů	121	100 %

Otázka č. 3

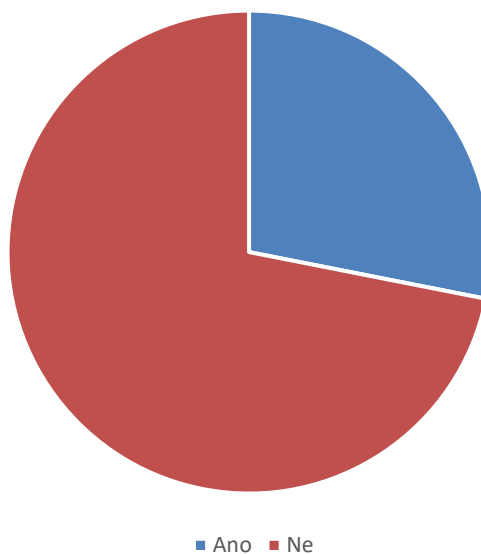
Graf 5 - Otázka č. 3, I

Nadpoloviční většina respondentů uvedla jako ideální věk pro otevření tématu smrti v konverzaci rozmezí věku mezi 2-7 lety. Naopak pouze necelá dvě procenta se domnívají, že vhodný věk je až nad hranicí osmi let věku dítěte. Je zajímavé, že zhruba devět procent dotazovaných by s dětmi zavádělo komunikaci na toto téma od jejich narození. Přes 36 % pedagogů uvedlo, že je nejvhodnější s dítětem téma otevřít v momentě, kdy samo začne klást otázky.

4. Zná alespoň jednu dětskou knihu, která je zaměřená na vysvětlení smrti dětem.

Ano	34	28,1 %
Ne	87	71,9 %
Celkem respondentů	121	100 %

Otázka č. 4

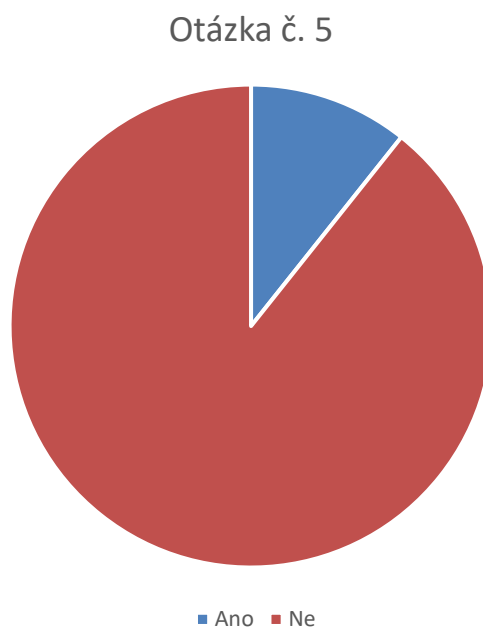

Graf 6 - Otázka č. 4, I

Pouze 28 % učitelů zná alespoň jednu knihu zaměřenou na vysvětlení smrti dětem.

5. Když čtu dětem klasické pohádky, kde hlavní postava na konci zemře, závěr změním

Ano	13	10,7 %
Ne	108	89,2 %
Celkem respondentů	121	100 %

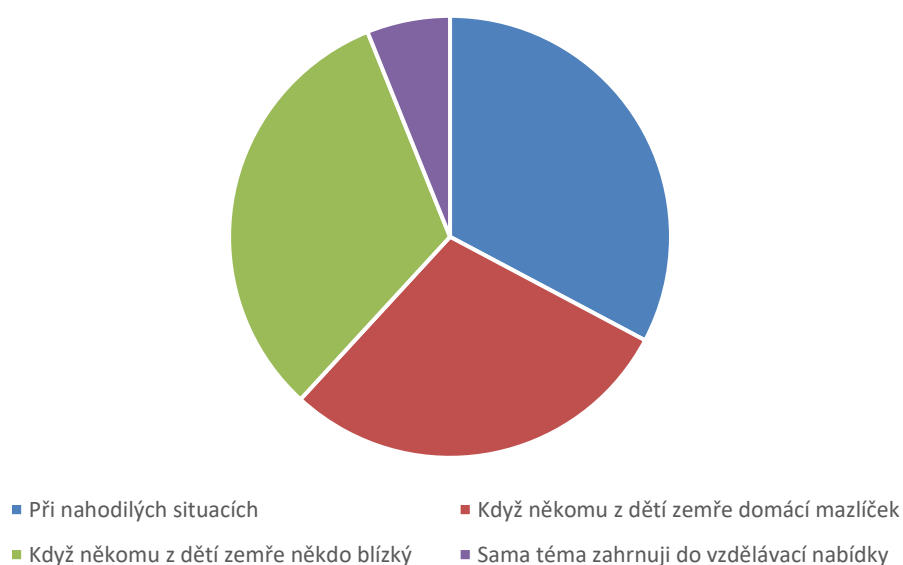
Graf 7 - Otázka č. 5, I

Pouze 10 % dotázaných má potřebu děti uchránit od konfrontace se smrtí, když v příběhu zemře hlavní postava.

6. Kdy se s dětmi setkáváte s tématem smrti?

Při nahodilých situacích v přírodě (smrt malého živočicha)	97	32,8 %
Když někomu z dětí zemře domácí mazlíček	86	29,1 %
Když někomu z dětí zemře někdo blízký	95	32,1 %
Sama téma zahrnuji do vzdělávací nabídky	18	6,1 %
Celkem respondentů	296	100 %

Otázka č. 6

Graf 8 - Otázka č. 6, I

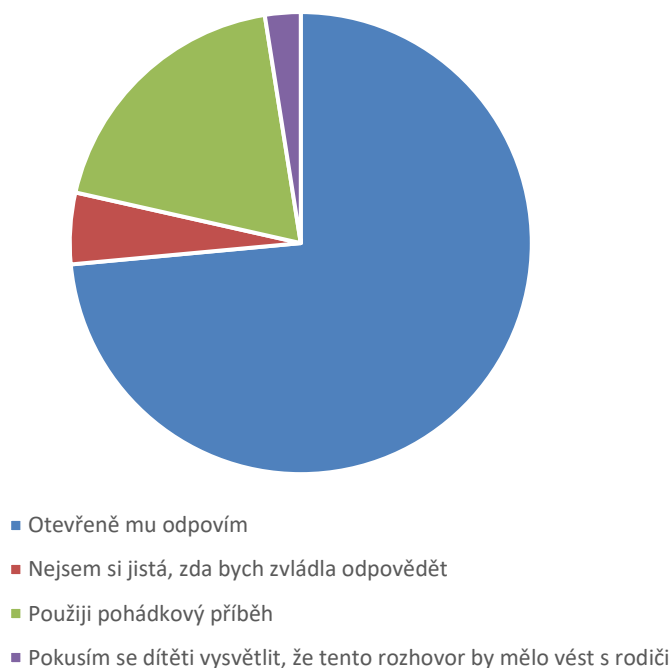
Za nejčastější situace, kdy se učitelé s dětmi setkají s tématem smrti uvedli dotázaní smrt živočicha v přírodě, smrt domácího mazlíčka a smrt blízké osoby dítěte. Pouze 6 % učitelů samo zahrnuje téma smrti do vzdělávací nabídky.

7. Pokud za mnou dítě přijde s dotazem týkajícím se smrti:

Otevřeně mu odpovím	89	73,6 %
Nejsem si jistá, zda bych zvládla odpovědět	6	5,0 %
Použiji pohádkový příběh, nebo náboženské vysvětlení	23	19,0 %
Pokusím se dítěti vysvětlit, že tento rozhovor by mělo vést s rodiči	3	2,5 %
Celkem respondentů	121	100 %

Otázka č. 7

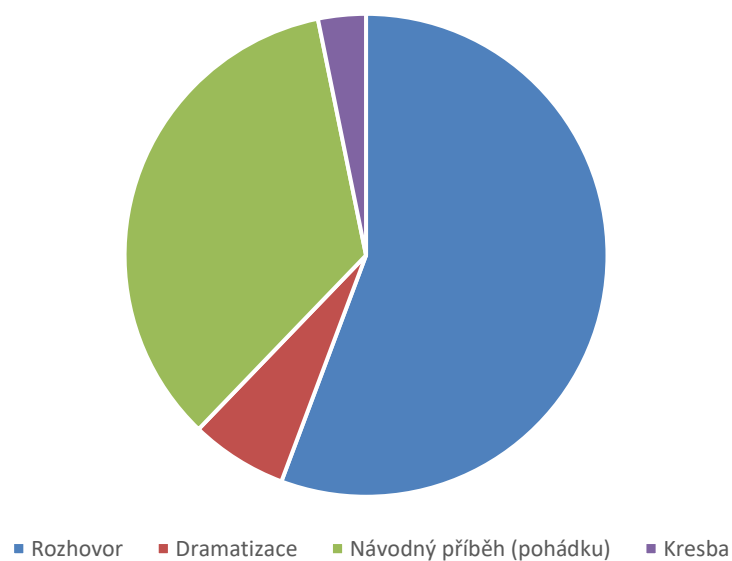
Graf 9 - Otázka č. 7, I

Kladným zjištěním je fakt, že pouze 5 % učitelů by si nevědělo rady, kdyby jim dítě položilo otázku týkající se smrti a pouhá 3 % by se odpovědi zcela vyhnula a odkázala dítě na rodiče.

8. Jaké prostředky volíte pro komunikaci s předškolními dětmi o smrti a umírání?

Rozhovor	103	55,7 %
Dramatizace	12	6,5 %
Návodný příběh (pohádka)	64	34,6 %
Kresba	6	3,2 %
Celkem respondentů	185	100 %

Otázka č. 8

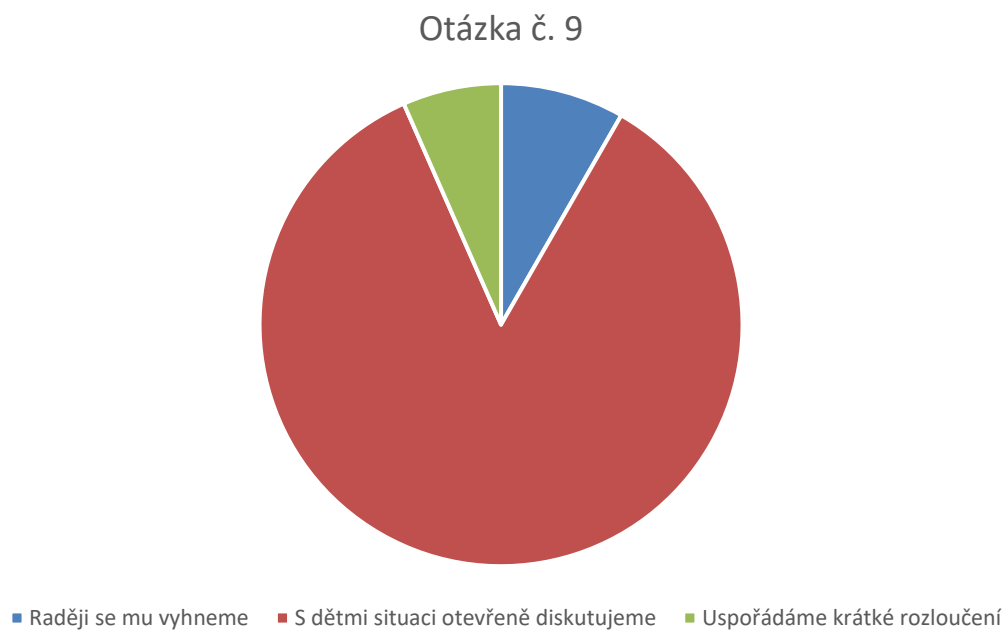

Graf 10 - Otázka č. 8, I

Pro komunikaci na toto téma volí polovina respondentů formu rozhovoru. Téměř 35 % by v této situaci použilo pohádku, či příběh. Necelých 10 % se přiklání k dramatizaci a kresbě.

9. Pokud se s dětmi setkáte s uhynulým zvířetem:

Raději se mu vyhneme	10	8,3 %
S dětmi situaci otevřeně diskutujeme	103	85,1 %
Pokud je tomu situace nekloněna, uspořádáme krátké rozloučení	8	6,6 %
Celkem respondentů	121	100 %

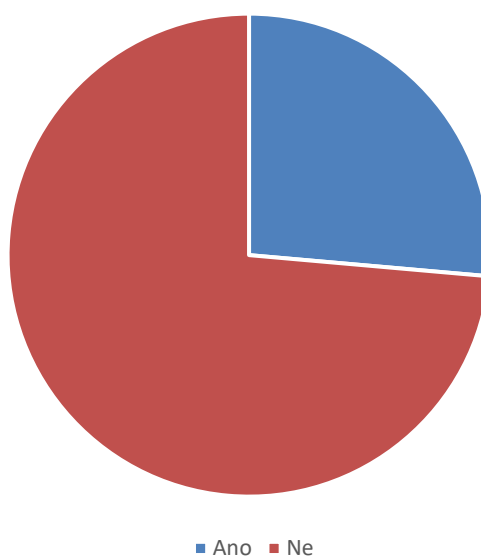
Graf 11 - Otázka č. 9, I

Na otázku, jak by se dotázaní zachovali, pokud by se společně s dětmi setkali s uhynulým zvířetem, se 85 % přiklání k otevřené diskusi.

10. Mám obavy z reakce rodičů, pokud bych s jejich dítětem otevřeně mluvila o smrti a umírání

Ano	32	26,4 %
Ne	89	73,6 %
Celkem respondentů	121	100 %

Otázka č. 10

Graf 12 - Otázka č. 10, I

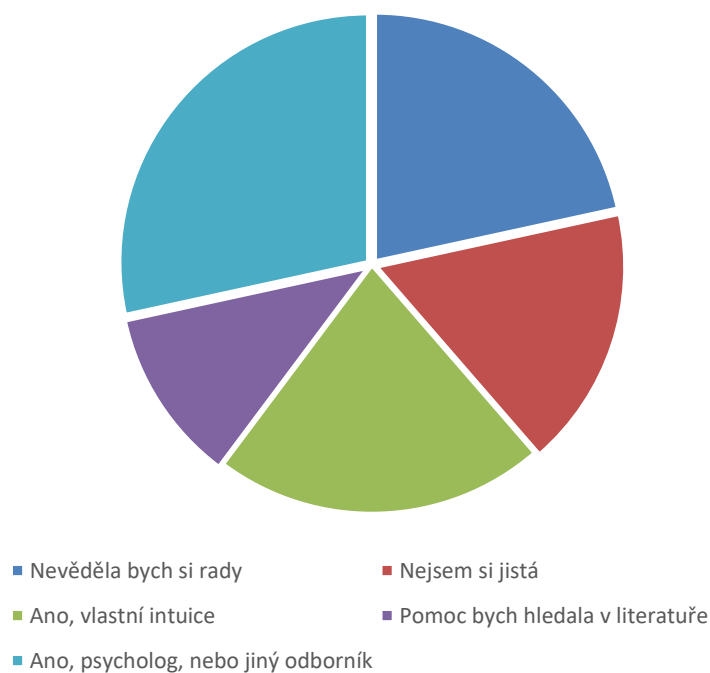
Obavy z reakce rodičů má 26 % dotázaných.

4.4.2 DOTAZNÍK Č. 2

1. Věděli byste, kde najít oporu v situaci, kdy je některý z Vašich žáků ovlivněn úmrtím někoho ze svých blízkých? (Rodina, kamarád)

Nevěděla bych si rady	19	23,2 %
Nejsem si jistá	15	18,3 %
Ano, vlastní intuice	19	23,2 %
Pomoc bych hledala v literatuře	10	12,2 %
Ano, psycholog, PP, psychoterapeut	25	30,5 %
Celkem respondentů	82	100 %

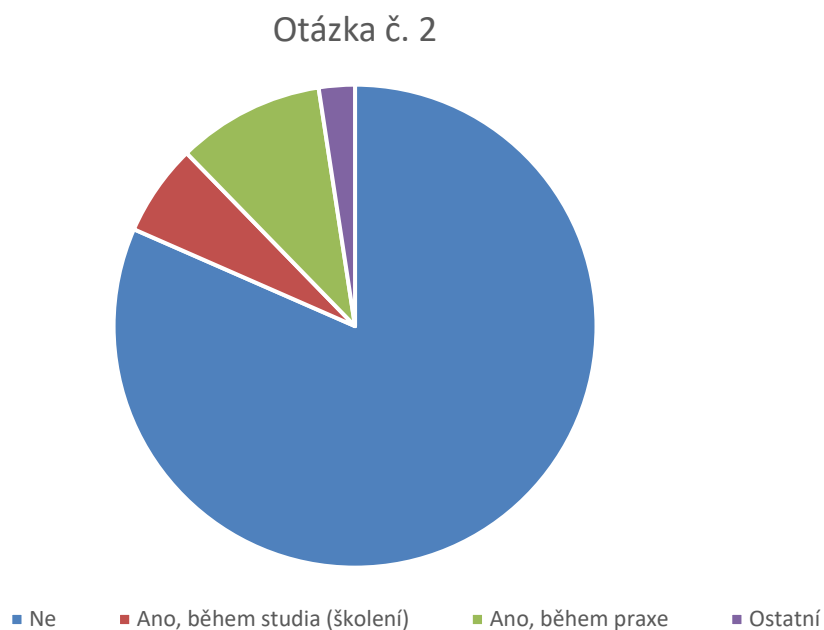
Otázka č. 1

Graf 13 - Otázka č. 1, II

2. Dostali jste během svého studia či praxe návod, jak přistupovat k předškolnímu dítěti, které je ovlivněno úmrtím blízké osoby?

Ne	67	81,7 %
Ano, během studia (školení)	5	6,1 %
Ano, během praxe	8	9,8 %
Ostatní	2	2,4%
Celkem respondentů	82	100 %

Graf 14 - Otázka č. 2, II

4.5 SHRNU TÍ DOTAZNÍKOVÉHO ŠETŘENÍ

Z odpovědí pedagogů vyplývá, že se většina z nich necítí být dostatečně připravena na komunikaci o smrti s dítětem v mateřské škole. Pouze 18% respondentů dostalo během studia, či praxe návod, jak přistupovat k předškolnímu dítěti, které je ovlivněné úmrtím blízké osoby. Na otevřenou otázku, zda by věděli, kde najít oporu v situaci, kdy je některý z jejich žáků ovlivněn úmrtím blízké osoby, odpovědělo 23 % pedagogů, že nevědí, kde hledat oporu, dalších 18 % si není jistých kde by informace mělo čerpat. Přestože znění otázky samo o sobě respondentům napovídalo, že by měli oporu pro své pedagogické působení na truchlící předškolní dítě někde vyhledat, uvedlo 23 % z nich, že by se spolehlo pouze na svou intuici. Na odborníka by se obrátilo 30 % dotazovaných a 12 % by hledalo pomoc v literatuře.

Co se přístupu ke komunikaci o smrti týče, cítí se 72 % pedagogů nekomfortně i pokud má na toto téma vést rozhovor s dospělou osobou. Přesto 89 % dotazovaných zastává názor, že o smrti se s dětmi má otevřeně komunikovat a 73 % učitelů by dítěti otevřeně odpovědělo na jeho otázky ohledně smrti. Naprostá většina je také přesvědčena, že o smrti je vhodné bavit se již s předškolními dětmi. Avšak pouze 6 % učitelů se tématu smrti věnuje v mateřské škole cíleně. Přestože se pedagogové do tohoto komplikovaného tématu nehrnou, neplyne to nejspíš z jejich obavy z reakce rodičů dětí, té se obává pouze 26 % z nich. Také pouze 8 % dotazovaných, by se zdráhalo vést s dětmi komunikaci v případě, kdy by se během pobytu v mateřské škole setkaly s uhynulým zvířetem.

Pokud už pedagog o smrti s dítětem mluvit musí, volí jako prostředek pro komunikaci nejčastěji rozhovor (v 56 % případů) a následně návodný příběh, či pohádku (ve 35% případů). Což přesně neodpovídá počtu respondentů, kteří znají alespoň jednu knihu pro předškolní děti, která se tématem smrti zabývá, kladně odpovědělo pouze 28 %. Pozitivním zjištěním zajisté je, že pokud učitelé v mateřské škole předčítají dětem klasické pohádky, kde zemře hlavní postava, pouze 10 % z nich závěr změní.

5 ZÁSADY PRO PŘÍSTUP K TRUHLÍCÍMU DÍTĚTI

Mým hlavním cílem v této práci je na základě předchozího studia a porovnání názorů odborníků vytvořit základní zásady pro přístup k dítěti, které je ovlivněno úmrtím blízké osoby. Dodržení těchto zásad pedagogy v MŠ má minimalizovat možné negativní dopady nevhodného přístupu k dítěti, který by mu mohl zkomplikovat proces truchlení. V neposlední řadě by tyto zásady mohly pedagogům sloužit jako opora pro komunikaci s rodinou, která je postižená úmrtím některého ze svých členů.

1. Respektujte emoce dítěte a jeho způsob vyrovnávání se s úmrtím.

Každé dítě je jiné, stejně tak jiné bude truchlení každého z nich. Někdo potřebuje klid a nechce se účastnit her, jiné dítě může často plakat, další se může začít předvádět, některé děti si hrají na mrtvé a jejich hry mají morbidní scénáře. Všechny tyto projevy jsou běžné a zpravidla časem samy vymizí. Dyregrov radí dopřát dětem čas a prostor na zpracování situace, děti nenutit do činností a situační hry nekorigovat. Pokud dítě odmítá jídlo, nenutíme ho, pouze kontrolujeme jeho příjem během pobytu v mateřské škole a komunikujeme s rodiči. Některé děti, se mohou opět začít pomočovat. Tyto případy řešíme zvláště diskrétně, dítě neponižujeme a netrestáme, můžeme říci: „*To se stává, nic si z toho nedělej*“ a pouze sdělíme rodičům (Dyregrov 2008; Matějček 1994).

2. Nabídněte dítěti možnost si o situaci promluvit, nikdy však nenaléhejte.

Pokud vnímáte, že se dítě v mateřské škole začalo projevovat jinak a víte, že může být ovlivněno úmrtím blízké osoby, promluvte si s dítětem. Sdělte mu své postřehy a zeptejte se ho, co ho ke změně chování vedlo. Například: „*Všimla jsem si, že se teď často pereš a snadno se rozčílíš. Chtěla bych vědět, proč. Stalo se něco, co tě štve?*“ nebo „*Vidím, že jsi teď raději sám a moc si s ostatními nehraješ. Stalo se něco, proč tě nebaví kamarádi?*“. Pokud s námi dítě nechce komunikovat, je vhodné ho ubezpečit, že za námi může přijít, pokud bude chtít a dáme mu prostor (Dyregrov 2008; Matějček 1994).

3. Pokud se vás situace osobně dotýká, nebo je vám z nějakého důvodu nepříjemná, domluvte se s kolegyní, aby s dítětem a jeho rodinou komunikovala primárně ona.

Může se stát, že pro vás situace, se kterou se v zaměstnání setkáte bude z nějakého důvodu osobní. Buďto se s rodinou dítěte znáte i v osobním životě, nebo vám tato situace připomněla něco, co jste sama prožila v minulosti. V takovém případě je vhodné oslovit jiného pedagoga v zařízení, který se se situací seznámí a převezme ji za vás (Dyregrov 2008; Krtičková 2013).

4. Komunikujte s rodiči postihnutého dítěte (či s jinou pečující osobou).

Pokud vám rodina sama nesdělí skutečnost, že někdo v rodině zemřel a vy se tuto informaci dozvíte až od dítěte, nebojte se rodičů citlivě zeptat. Rozhovor vedeme diskrétně. Rodina se s úmrtím může vyrovnávat různě, vy potřebujete její spolupráci, kvůli správnému zpracování situace dítětem. Někdy se ovšem může stát, že dospělí prožívají ztrátu tak intenzivně, že potřebují pomoc v první řadě oni, aby mohli poté nastavit stabilitu v domově, kde dítě žije. V těchto případech doporučuje Dyregrov obrátit se na odborníky. V České republice působí Asociace poradců pro pozůstalé (kontakty v příloze č. 2). V případě, že si rodič pouze neví rady, jak s dítětem situaci komunikovat, můžete mu nabídnout dětskou literaturu, která je velkým pomocníkem a jejíž seznam se nachází v následující kapitole (Dyregrov 2008).

5. Zjistěte, jakou představu a informace o situaci dítě již má

Na samotném začátku rozhovoru je vhodné zeptat se dítěte, co ví ono samo. Může se stát, že s ním o situaci ještě nikdo nemluvil, častěji však dítě už nějaké informace má. Vždy je vhodné volit spíše partnerský přístup, ptát se a reagovat, spíše než snažit se o přednášku. Takové chování, kdy k dítěti vedeme dlouhý monolog ve snaze mu pomoci, zapůsobí často opačně a na důvěře mezi námi a dítětem rozhodně nepřidá (Dyregrov 2008).

6. Pokud se dítě ptá, otevřeně mu odpovídejte.

Některé dětské dotazy mohou být pro pedagoga znepokojující. Můžete mít obavu, zda není dítě na některé odpovědi malé, nebo jak by reagovali rodiče, kdyby věděli, o čem jste se s jejich potomkem bavili. Podle Downes (2016) je dítě zralé na jakékoli

téma rozhovoru právě v moment, kdy se na něj začne ptát. Děti v tomto období nejsou křehčí, jejich psychika je stále ještě tvárná, na rozdíl od dospělých, a proto se i s tragédií většinou poměrně snadno vyrovnají. Záleží samozřejmě na tom, jak odpověď podáme. Vždy odpovídáme pravdivě a šetrně. Pokud dítě klade otázky, na které nemůžeme z nějakého důvodu odpovědět, máme vždy právo říci, že nevíme (Dyregrov 2008; Krůčková 2013).

7. Odpovídejte dítěti stručně a jednoduše, často postačí popis situace bez větších detailů.

Ohledně smrti děti často zajímá, jak dotyčný zemřel, co se s ním stalo, když umřel, jak vypadal a podobně. Tyto otázky dítě klade z důvodu, že smrt je pro něj něco naprosto nového a neuchopitelného. Pokud dítě z nějakého důvodu tyto informace neobdrželo v rodině, učitel může dítěti situaci citlivě a věcně přiblížit. Dětská fantazie dokáže vymyslet daleko děsivější scénáře, než bývá skutečnost. Je proto lepší uvést věci na pravou míru. Například na otázku, co se teď děje se zemřelým může pedagog odpovědět takto: *„Když někdo zemře, tak mu přestane bít srdce, už nepotřebuje vzduch, ani jídlo a pití. Nemůže mu být teplo ani zima, protože nic necítí. Také už nemůže nic vidět, ani slyšet. Nic ho netrápí“* (Downes 2016, online).

8. Nepoužívejte fráze (např. že dotyčný spí, nebo odešel), dítě je chápe často doslovně a z nejednoznačnosti sdělení může být zmatené.

Je potřeba zkusit se vžít do konkrétního myšlení dítěte, abychom se vyvarovali takovým odpovědím, které by dítě mohly zbytečně zmást. Dítě například po smrti matky obdrží informaci, že odešla, trpí odloučením, a uvědomuje si, že jeho maminka se už velmi dlouho nevrací. Může se proto začít obávat, když se otec chystá do práce, nebo babička na nákup: *„Co když odejdou, a stejně jako maminka se nevrátí?“*. Podobně může být dítě zmatené, pokud se dozví, že dotyčný spí, nebo že si ho bůh vzal k sobě (Downes 2016, online).

9. Komunikujte se spolužáky, pokud se na probíhající situaci ptají.

Pokud dítě o své ztrátě se spolužáky samo komunikuje a třída tématem takzvaně žije, je vhodné s dětmi pracovat skrze literaturu. Pokud zemře například spolužák ze třídy, je vhodné seznat rodiče a děti na společné setkání. Na takové setkání je

vhodné pozvat odborníka z řad psychologů. Pokud se mezi sebou rodiče dobře znají a škola má komunitní charakter, může ve výjimečném případě tuto roli převzít místní uznávaná osobnost (farář, ředitel školy, starosta obce) (Dyregrov 1991; Krtičková 2013).

10. Zachovejte režim dne, a nevyhýbejte se běžnému humoru v komunikaci s dítětem.

Dítě, které truchlí, se nachází v neobvyklé situaci, kdy prožívá spoustu pocitů nejistoty. Úkolem nás, dospělých je pomoci dítěti toto období překlenout, aby se mohlo vrátit do běžného života. Velmi pomáhá zachovat denní režim a rituály, na které bylo dítě zvyklé. Krtičková doporučuje nevynechávat kroužky a zájmové aktivity dítěte po delší dobu, než je nutné. Dále zmiňuje, že ze zkušeností jejích klientů ví, jak je někdy pro truchlícího těžké, pokud se ho okolí straní, nebo k němu přistupuje příliš opatrně. Nadhled, lidský přístup a humor je často nejlepším lékem na bolavé srdce (Krtičková 2013; Matějček 1994).

6 KRÁSNÁ LITERATURA JAKO POMOCNÍK PŘI SETKÁNÍ SE S TÉMATEM SMRTI V MATEŘSKÉ ŠKOLE

Ať už nás smrt zastihne v roli rodiče, nebo učitele, není jednoduché najít správná slova, jak dítěti vysvětlit vše kolem ní. „Proč lidé umírají?“, „Co je to pohřeb?“, „Co znamená umřít?“. To jsou jen některé otázky, které nám mohou zamotat hlavu.

Také nemusí být špatné s tímto tématem přijít citlivě „jen tak“. Asi nejlepší způsob, jak takové „citlivě“ a „jen tak“ může přijít, je skrze kvalitní dětskou beletrii. Proto se rešerše vhodných publikací stala dalším cílem vytyčeným pro tuto práci.

V následujících čtrnácti podkapitolách představuji literaturu, která se jeví jako vhodná pro práci s tématem smrti i v mateřské škole. Pro práci se třídou jsou podle mého názoru nejvhodnější knihy *Když dinosaurům někdo umře*, *O smrti smrtoucí* a v případě úmrtí prarodiče také *Anna a Anička* a *Babočky*.

Každá z knih je svým námětem vhodná pro specifickou situaci. Některé z nich je vhodné pouze doporučit rodičům truchlícího dítěte a nechat práci s knihou na nich. I přes to, by měl mít pedagog přehled, která literatura je vhodná a kterou může doporučit. Cíleně jsem volila autory, kteří se zaměřují na čtenáře 21. století a vynechala jsem například známé Karafiátovy Broučky.

6.1 ANNA A ANIČKA

Vkusně ilustrovaný příběh o vztahu vnučky a její babičky od dívčina narození po babiččinu smrt. Pojednává o jejich vztahu a změnách, které s sebou život nese. Velmi citlivá kniha.

Obrázek 2 - Anna a Anička, titulní strana

Jednou k nim domů babička Anna přijela a už u nich zůstala. Bylo jí s nimi líp, než samotné u ní doma. Když něco potřebovala, vždycky jí někdo pomohl. Anička byla ráda. Hrála si u babičky. Někdy si hrála svoje hry a babička spala v křesle ušáku. Jindy si hrála babička s ní. V zásuvce prádelníku měla babička velkou krabici plnou barevných stuh, kterou si s sebou přivezla. Vázaly spolu mašle, babička to Aničku naučila. Mašle pak měla Anička, panenka Amálka i panenka Jindřich, medvěd Jan i medvídek Jeník, tučňák Josef a jeho Pepička, sova Sobota i myšopice Hanička. I nákladák měl mašli, vypadal s ní jako dárek. Anička už nikdy nezapomene, jak se dělá mašle.

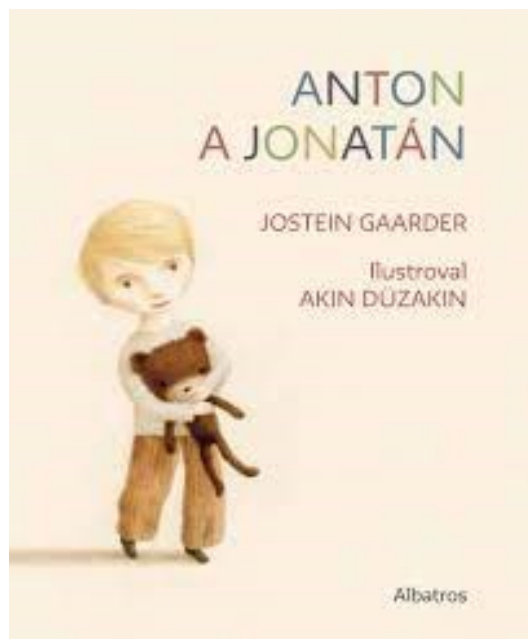
20

Obrázek 3 - Anna a Anička, ukázka

6.2 ANTON A JONATÁN

Snově ilustrovaná knížka čtenáře provází tragickou smrtí malého chlapce z pohledu jeho plyšového medvídky. Po Jonatánově smrti, zaviněné autonehodou, popisuje medvídek chvíle, které spolu zažívali. Kniha je optimistickou oslavou krátkého života malého chlapce, která je určena čtenářům od sedmi let. Jazykem, formou i obsahem se dle mého názoru hodí i pro předškolní děti, kterým může pomoci vyrovnat se s úmrtím vrstevníka.

Obrázek 4 - Anton a Jonatán, titulní strana

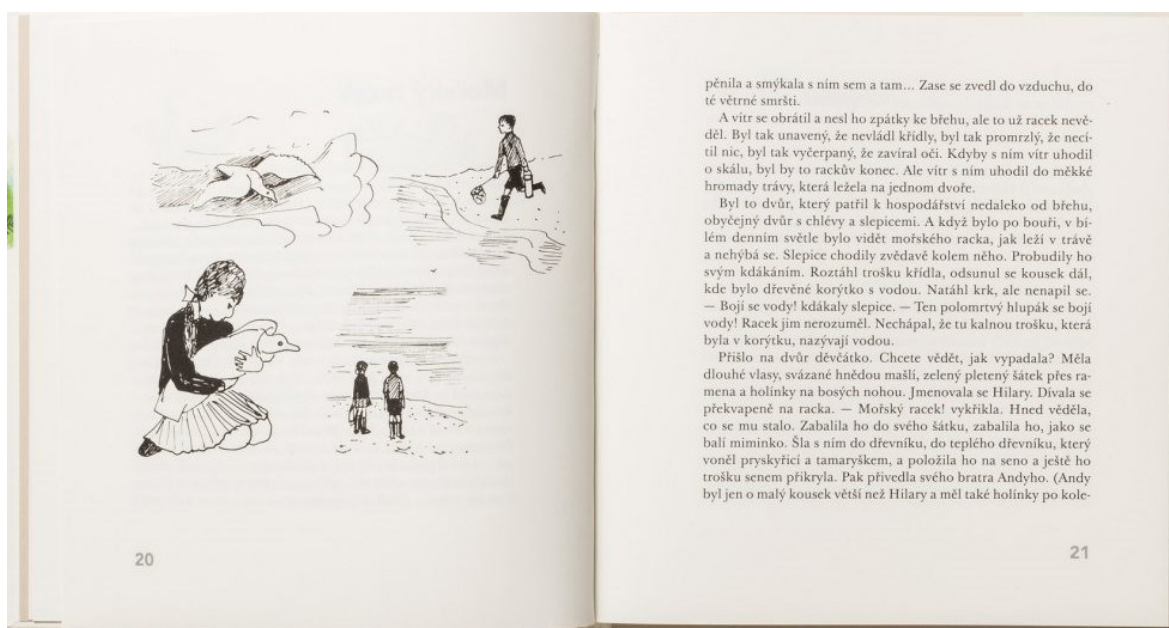
Obrázek 5 - Anton a Jonatán, ukázka

6.3 AUTO Z PRALESA

Poeticky napsaná kniha staví do kontrastu krásu a smysluplnost přírody a strohý svět vybudovaný lidmi. Skrze krátké příběhy dětem přibližuje starosti jejich všedních dní, které jsou ovšem všední jen na první pohled. Zabývá se nejpodstatnějšími otázkami lidské existence. Je určená pro děti od sedmi let věku, přesto si myslím, že pokud knihu bude číst mladšímu dítěti citlivý dospělý, který bude otevřený zvědavým otázkám, tak obohatí i mladší posluchače.

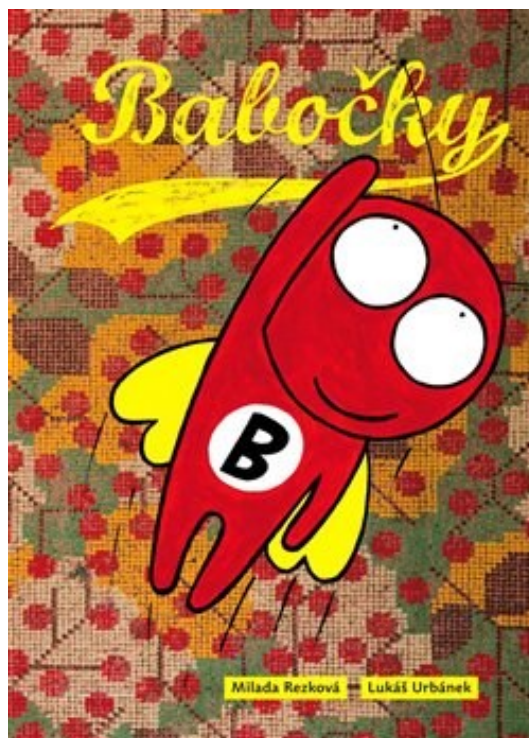
Obrázek 6 - Auto z pralesa, titulní strana

Obrázek 7 - Auto z pralesa, ukázka

6.4 BABOČKY

Vtipný a hravý příběh zasazený do období letních prázdnin vypráví o motýlích peripetiích. Na konci se však čtenář dozví informaci, která celý příběh staví do nového světla: „*Babočky nejsou jen tak obyčejní motýli, ale babičky a dědečkové, kteří, když přijde jejich čas, se promění v kouzelné motýly*“ (Rezková, 2010). Kniha je určena především dětem, kterým zemřeli prarodiče.

Obrázek 8 - Babočky, titulní strana

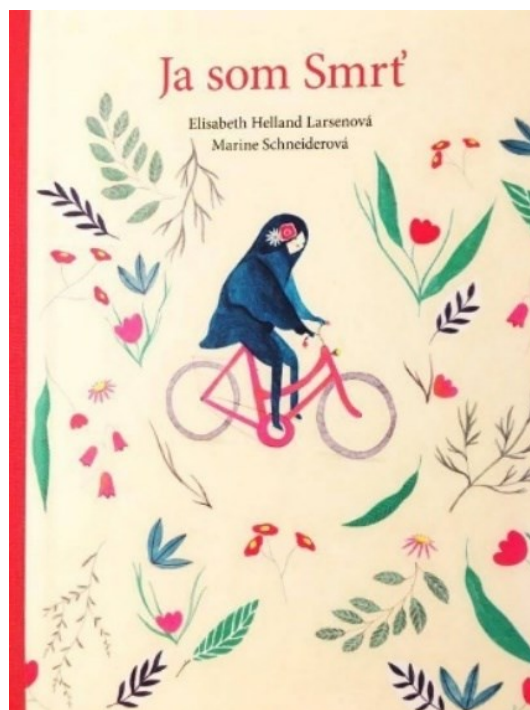

Obrázek 9 - Babočky, ukázka

6.5 JA SOM SMRŤ

Kniha ve slovenském jazyce, s půvabnými ilustracemi je určena čtenářům od čtyř let. Je vhodná pro uchopení tématu života a smrti, především díky jejímu volnému pokračování s názvem Ja som život (Helland Larsen, 2017). Kniha zatím nevyšla v českém jazyce, proto myslím, že je vhodné, aby rodiče dětem knihu během čtení překládali, což by vzhledem ke stručnosti knihy neměl být problém.

Obrázek 10 - Ja som Smrť, titulní strana

Obrázek 11 - Ja som Smrť, ukázka

6.6 JAK SE RODÍ BRÁŠKOVÉ

Příběh pojednává o koloběhu života. Dívka předškolního věku Anička, která očekává narození bratříčka, se musí vyrovnat se skutečností, že už není jedináček a že miminko potřebuje hodně pozornosti. Zanedlouho také umírá dědeček. Anička je součástí všeho rodinného dění, včetně pohřbu. Dospělí jí trpělivě zodpovídají všechny otázky. Zároveň se v příběhu promítá průběh školního roku v mateřské škole, především skrze tradice.

Knihu napsala pedagožka mateřské školy jako reakci na nedostatek dětské literatury pojednávající o koloběhu lidského života.

Obrázek 12 - Jak se rodí bráškové, titulní strana

Obrázek 13 - Jak se rodí bráškové, ukázka

6.7 JE SMRT JAKO DUHA?

Kniha dánské spisovatelky, kladoucí si za cíl vzbudit v dítěti chuť klást otázky. Pojednává o umírající babičce a její vnučce Emilce, která se setká s postavou smrti, když si jde pro její babičku. Emilka smrti vzdoruje, nakonec však pochopí, že i smrt může být krásná. Příběh obohacují poutavé ilustrace.

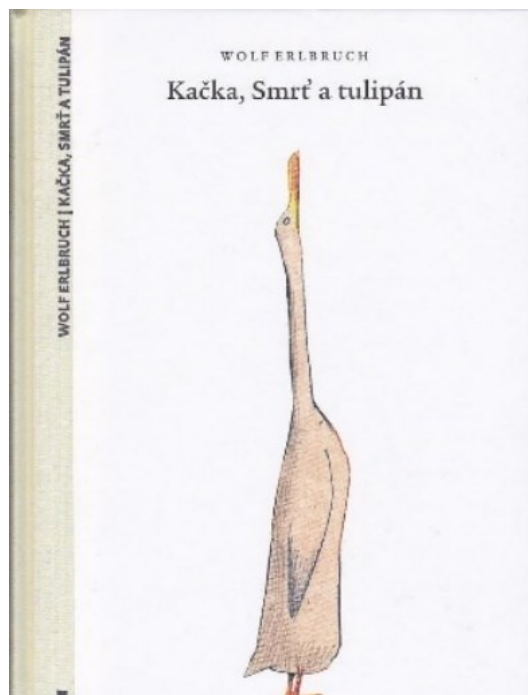
Obrázek 14 - Je smrt jako duha, titulní strana

Obrázek 15 - Je smrt jako duha, ukázka

6.8 KAČKA, SMRŤ A TULIPÁN

Vskutku zajímavé zpracování tématu smrti. Příběhem provází postavy kachny Kačky a Smrti, které spolu vedou hovory na téma umírání. Kačka se během těchto hovorů smiřuje s vlastní smrtelností. Knihu ilustroval sám autor, v jehož podání vyzní závěr příběhu, kde Kačka zemře, jako přirozené vyústění života. Kniha prozatím nevyšla v českém jazyce, je proto vhodné text dítěti během čtení překládat.

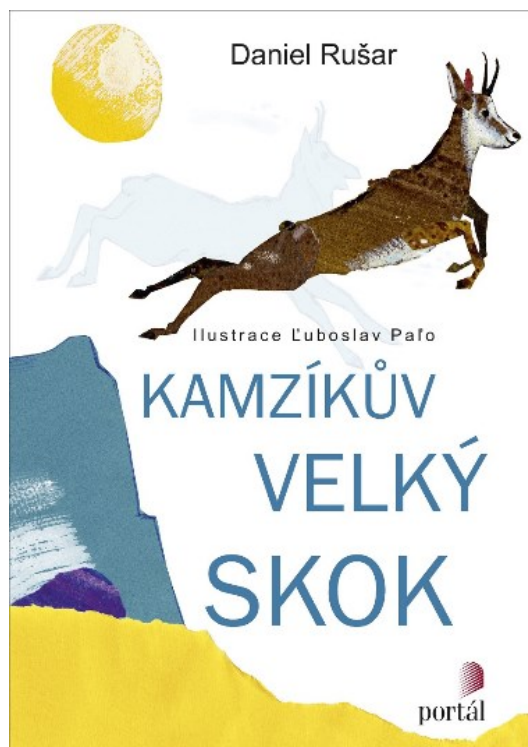
Obrázek 16 - Kačka, Smrt' a tulipán, titulní strana

Obrázek 17 - Kačka, Smrt' a tulipán, ukázka

6.9 KAMZÍKŮV VELKÝ SKOK

Dojemný příběh o vyrovnání se se smrtí staršího bratra. Kamzíkoví při tragické nehodě zemře starší bráška. Se svou maminkou poté v rozhovoru řeší základní otázky, které kamzíkoví připadají na mysl. „Můžu mu nějak pomoci? Co by ho udělalo šťastným? Jak může být pořád se mnou?“ S pomocí maminky se malý kamzík nakonec smiřuje se smrtí sourozence. Jako důkaz zdolání tohoto milníku přeskočí velkou propast, která symbolizuje jeho sílu a chuť k životu.

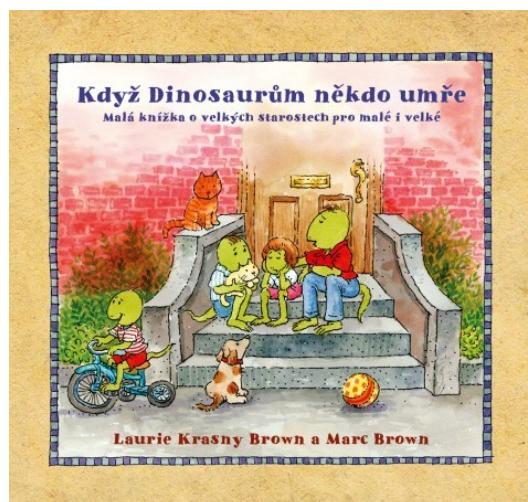
Obrázek 18 - Kamzíkův velký skok, titulní strana

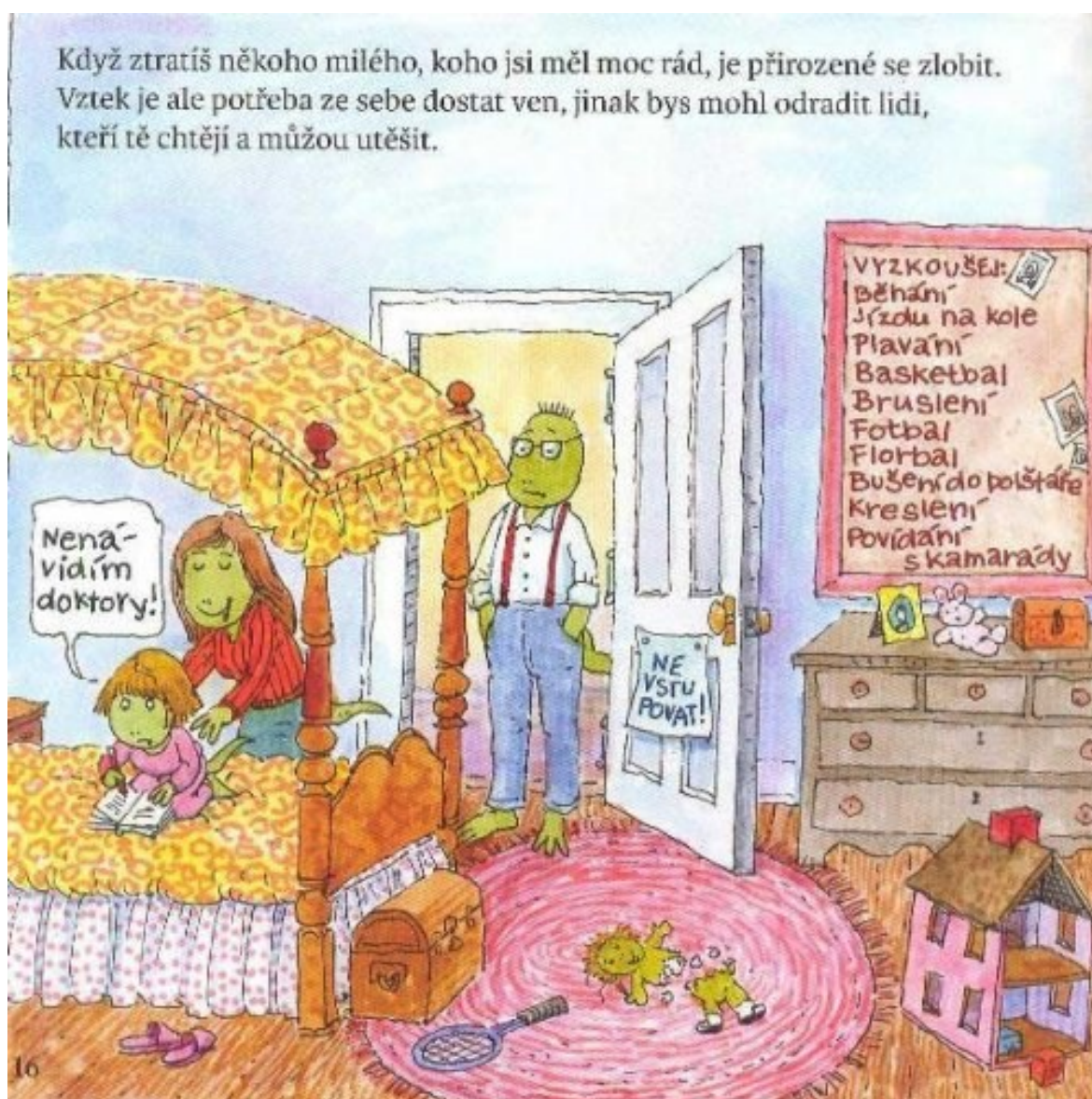
Obrázek 19 - Kamzíkův velký skok, ukázka

6.10 KDYŽ DINOSAURŮM NĚKDO UMŘE

Celosvětově uznávaná kniha, psaná formou komiksu. Kniha pracuje s postavami antropomorfních dinosaurů, kteří prožívají situace kolem smrti a kladou vypravěči otázky. Ten je, pro děti srozumitelnou formou, zodpovídá.

Obrázek 20 - Když Dinosaurům někdo umře, titulní strana

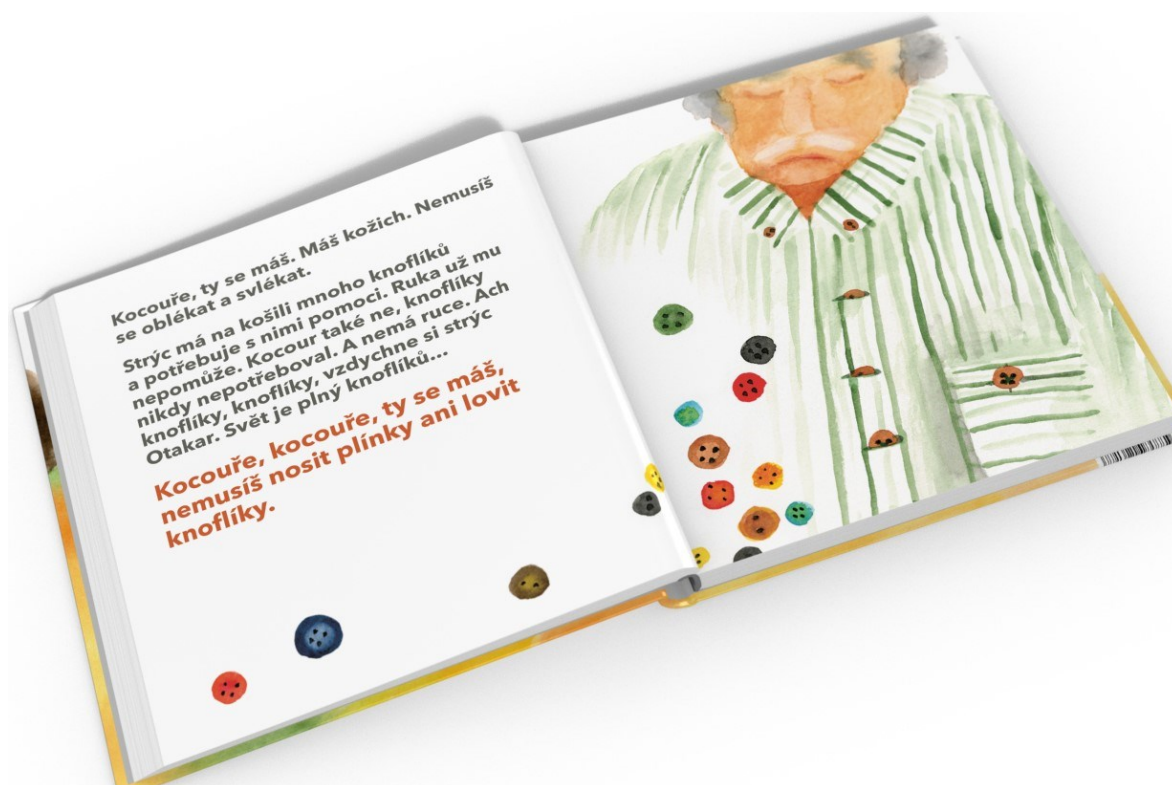
Obrázek 21 - Když Dinosaurům někdo umře, ukázka

6.11 KOCOURE, TY SE MÁŠ

Povídání o životě s devadesátiletým strýcem Otakarem, který žije se svou milovanou rodinou a kocourem. Kniha nepojednává o smrti jako takové, ale přibližuje dětem specifika života v pokročilém stáří. Zmiňuje různé pomůcky pro seniory, které tak přestávají být pro děti strašákem, i strýcovo trable s běžnými denními úkony, které vtipně komunikuje se svým kocourem. Navíc kniha také stáří strýce Otakara zasazuje do kontextu jeho života, aby měly děti možnost si uvědomit, že i on byl kdysi malým chlapcem a mladým dospělým.

Obrázek 22 - Kocouře, ty se máš, titulní strana

Obrázek 23 - Kocouře, ty se máš, ukázka

6.12 MÁVÁME TI DĚDO

Knihu autorky stvořily předně jako průvodce pro dospělé, kteří se ocitli v situaci, kdy někdo z rodiny zemře a je potřeba situaci vysvětlit dítěti. Vyzdvihuje rodinou pospolitost a srozumitelně a jednoduše popisuje chvíle spojené s dědečkovou smrtí, přípravami na pohřeb a samotným pohřbem. Na konci se zabývá vzpomínáním na zemřelého, které není klasickým truchlením, nýbrž odlehčeným připomenutím jeho skutků a toho, co měl rád.

Obrázek 24 - Máváme ti, dědo, titulní strana

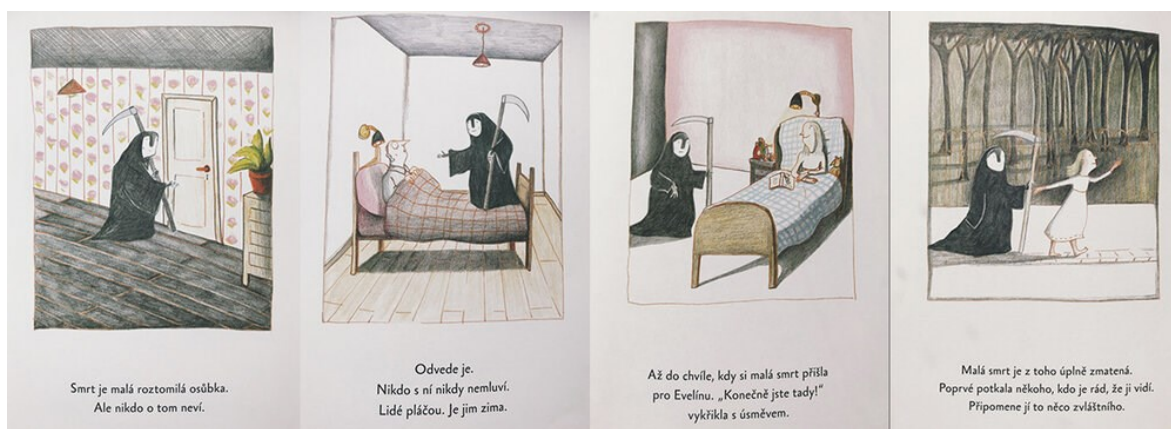
Obrázek 25 - Máváme ti, dědo, ukázka

6.13 NÁVŠTĚVA MALÉ SMRTI

Další kniha s nadhledem a humorem pojednávající o těžkém tématu. Smrt je zde vyobrazena tradičně, až na to, že je malou dívkou a je nešťastná, protože je kvůli ní každý smutný. Při jedné návštěvě potká Evelínu, která ji radostně vítá s úsměvem na tváři. V rozhovoru s ní se dozví, že trpěla velmi sužující nemocí, a ona, smrt, ji z ní vysvobodila. Nakonec se Evelína promění v anděla, aby mohly k lidem, jimž nastal jejich čas, chodit spolu. Příběh je vhodný především pro vyrovnání se se smrtí dlouhodobě nemocných.

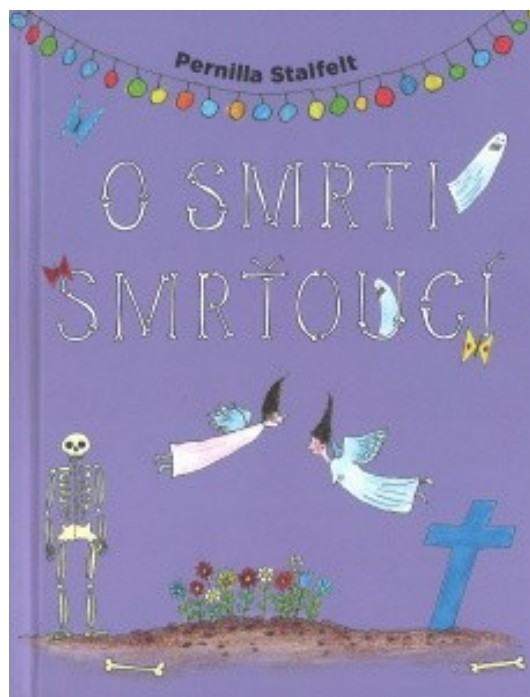
Obrázek 26 - Návštěva malé smrti, titulní strana

Obrázek 27 - Návštěva malé smrti, ukázka

6.14 O SMRTI SMRŤOUCÍ

Kniha velmi vtipně vysvětluje s pomocí jednoduchých ilustrací vše o smrti, jako by byla jistou encyklopedií. Mluví o všech věcech a situacích spojených se smrtí tak, jako by se dalo vysvětlit jakékoli jiné nekontroverzní téma. Knihu je možné zařadit, i pokud se dítě s tématem zatím neseťkalo.

Obrázek 28 - O smrti smrt'oucí, titulní strana

Obrázek 29 - O smrti smrt'oucí, ukázka

ZÁVĚR

Cílem této práce bylo nabídnout učitelům mateřských škol oporu pro jejich pedagogické působení v situaci, kdy se ve své praxi setkají s dítětem, ovlivněným úmrtím blízké osoby. Na základě studia české i zahraniční literatury, přednášek a rozhovorů, které se věnují tématu smrti v kontextu práce s předškolními dětmi jsem se sestavila zásady pro přístup k truchlícímu dítěti v mateřské škole. Tyto zásady jsou kompilací názorů a zkušeností odborníků, zabývajících se tématem smrti u dětí.

Zásady pro přístup k truchlícímu dítěti doplňuje výběr krásné literatury pro předškolní děti, která se tématem smrti zabývá. Ta může pedagogům i pečovatelům sloužit jako nástroj pro komunikaci s předškolními dětmi na toto komplikované téma.

Pro ověření hypotézy, že se pedagogové necítí být na téma smrti v komunikaci s předškolními dětmi připraveni, jsem sestavila online dotazník. Odpovědi respondentů toto tvrzení většinou potvrdily. Z šetření také vyplynulo, že zhruba třetina pedagogů by se v této situaci spoléhala pouze na svou intuici. Toto zjištění mne jen utvrdilo v tom, že je důležité se tématem nadále zabývat a předejít tak nevhodnému působení na truchlící dítě v prostředí mateřské školy, ke kterému by mohlo dojít v důsledku neznalosti chápání smrti předškolními dětmi a specifík jejich truchlení.

Práci by bylo možné rozšířit o některé další poznatky týkající se prožívání ztráty blízké osoby předškolním dítětem, které jsem v této práci nepoužila. Především zahraniční autoři se věnují tomu, jak v lze mateřské škole přistupovat k rituálům, jak dlouhodobě působit na truchlící dítě i jak spolupracovat s celou rodinou, stíženou tragédií.

RESUMÉ

Tato bakalářská práce řeší problematiku smrti v komunikaci s předškolními dětmi. Cílem bylo zjistit, zda se pedagogové mateřských škol cítí být připraveni na setkání s tématem smrti v mateřské škole. Vyhodnocení probíhalo na základě dotazníkového šetření u 203 respondentů a výsledky ukazují, že většině učitelů mateřských škol chybí potřebné informace pro práci s tématem smrti v mateřské škole. Hlavním cílem práce bylo proto vytyčení základních zásad pro přístup k truchlícímu dítěti. V závěru je představen výběr krásné literatury, zabývající se tématem smrti, která může být použita jako nástroj pro práci s předškolním dítětem v komplikované situaci spojené se smrtí.

RESUMÉ

This bachelor thesis addresses the issue of death in communication with preschool children. The aim was to find out whether kindergarten teachers feel ready to meet the topic of death in kindergarten. The evaluation was based on a questionnaire survey of 203 respondents and the results show that most kindergarten teachers lack the necessary information to work with the topic of death in kindergarten. The main goal of the work was therefore to set out the basic principles for access to a grieving child. Finally, a selection of beautiful literature dealing with the topic of death is presented, which can be used as a tool for working with a preschool child in a complicated situation associated with death.

SEZNAM POUŽITÝCH ZDROJŮ

- ARIÈS, Philippe. *Dějiny smrti*. Přeložil Danuše NAVRÁTILOVÁ. Praha: Argo, 2020. Každodenní život. ISBN 978-80-257-3251-9
- BROWN, Laurene Krasny a Marc Tolon BROWN. *Když Dinosaurům někdo umře: malá knížka o velkých starostech pro malé i velké*. V Praze: Cesta domů, 2010. ISBN 978-80-904516-0-5.
- CROWTHER, Kitty. *Návštěva malé smrti*. Praha: Baobab, 2013. ISBN 978-80-87060-67-4.
- DOWNES, Barbora. *I smrt patří k životu: aneb jak mluvit s dětmi o smrti* [online]. 2016 [cit. 2021-6-25]. Dostupné z: <https://junior.rozhlas.cz/i-smrt-patri-k-zivotu-aneb-jak-mluvit-s-detmi-o-smrti-8051948>
- DYREGROV, Atle. *Grief in children*. 2. vydání. London: Jessica Kingsley Publishers, 1991. ISBN 978-1-84310-612-8.
- DYREGROV, Atle. *Grief in young children: A handbook for adults*. London: Jessica Kingsley Publishers, 2008. ISBN 978-1-84310-6500.
- ERLBRUCH, Wolf a Ján GAVURA. *Kačka, smrt' a tulipán*. 2. vydání. Slniečkovo, 2013. ISBN 978-80-89314-26-3.
- GAARDER, Jostein. *Anton a Jonatán*. Ilustroval Akin DŮZAKIN. V Praze: Albatros, 2014. ISBN 978-80-00-03698-4
- HELLAND LARSEN, Elisabeth a Eva LAVRÍKOVÁ. *Ja som život*. Banská Bystrica: Knižná dielňa, 2017. ISBN 978-80-970776-9-3.
- HELUS, Zdeněk. *Dítě v osobnostním pojetí: obrat k dítěti jako výzva a úkol pro učitele i rodiče*. Praha: Portál, 2004. Pedagogická praxe. ISBN 80-7178-888-0.
- KNOX, Jeanette Bresson Ladegaard. *Je smrt jako duha?*. Ilustroval Adriana SKÁLOVÁ, přeložil Kateřina KOLÍNSKÁ. V Praze: Cesta domů, 2017. Bludiště (Cesta domů). ISBN 978-80-88126-31-7.
- KRTIČKOVÁ, Kateřina. *O dětech, smrti a truchlení* [online]. 2013, 6.5.2021 [cit. 2021-6-25]. Dostupné z: <https://www.sancedetem.cz/o-detech-smrti-truchleni>
- KÜBLER-ROSS, Elisabeth. *O smrti a umírání: co by se lidé měli naučit od umírajících*. Přeložil Jiří KRÁLOVEC. Praha: Portál, 2015. ISBN 978-80-262-0911-9.
- MATĚJČEK, Zdeněk a Zdeněk DYTRYCH. *Děti, rodina a stres: vybrané kapitoly z prevence psychické zátěže u dětí*. Praha: Galén, 1994. ISBN 80-85824-06-X.
- MRÁZKOVÁ, Daisy. *Auto z pralesa*. 3. vydání, v Baobabu 1. vydání. Praha: Baobab, 2016. ISBN 978-80-7515-035-6

- PAŠTIKOVÁ, Jaroslava. *Jak se rodí bráškové, aneb, Ze života předškoláka*. Ilustroval Pavel MALČÍK. Olomouc: Rubico, 2007. ISBN 978-80-7346-076-1.
- PATTISON, E. Mansell. *The Experience Of Dying*. New Jersey: Prentice Hall, 1977. ISBN 0132946114.
- REZKOVÁ, Milada. *Babočky*. Ilustroval Lukáš URBÁNEK. V Praze: Raketa v produkci nakl. Labyrint, 2010. ISBN 978-80-86803-19-7.
- RUŠAR, Daniel. *Kamzíkův velký skok*. Ilustroval Luboslav PALO. Praha: Portál, 2016. ISBN 978-80-262-1009-2.
- SCHNEIDER, Marine a Elisabeth HELLAND LARSEN. *Já som Smrť*. Knižná dielňa, 2016. ISBN 978-80-970776-7-9.
- STALFELT, Pernilla. *O smrti smrtoucí*. 2. vydání. Přeložil Dagmar HARTLOVÁ. [Praha]: Cesta domů, 2019. Bludiště (Cesta domů). ISBN 978-80-88126-55-3.
- ŠPINKOVÁ, Martina. *Anna a Anička: o životě na začátku a na konci*. V Praze: Cesta domů, 2014. Bludiště Cesta domů. ISBN 978-80-904516-9-8.
- ŠPINKOVÁ, Martina. *Kocouře, ty se máš*. 2. vydání. [Praha]: Cesta domů, 2017. Bludiště (Cesta domů). ISBN 978-80-88126-26-3.
- ŠPINKOVÁ, Martina a Šarlota FILCÍKOVÁ. *Máváme ti, dědo*. [Praha]: Cesta domů, 2019. ISBN 978-80-88126-51-5.
- ŠUBRTOVÁ, Milena. *YouTube: Smrt v literatuře pro děti a mládež* [online]. 2015 [cit. 2021-6-15]. Dostupné z: <https://www.youtube.com/watch?v=nIfSTejNr4&t=4664s>
- ŽALOUĐÍKOVÁ, Iva. *Dětské pojetí smrti*. Brno: Masarykova univerzita, 2015. ISBN 978-80-210-8104-8.

SEZNAM OBRÁZKŮ A GRAFŮ

SEZNAM GRAFŮ

GRAF 1 - DOSAŽENÉ VZDĚLÁNÍ RESPONDENTŮ I	23
GRAF 2 - DOSAŽENÉ VZDĚLÁNÍ RESPONDENTŮ II	24
GRAF 3 - OTÁZKA Č. 1, I	25
GRAF 4 - OTÁZKA Č. 2, I	26
GRAF 5 - OTÁZKA Č. 3, I	27
GRAF 6 - OTÁZKA Č. 4, I	28
GRAF 7 - OTÁZKA Č. 5, I	29
GRAF 8 - OTÁZKA Č. 6, I	30
GRAF 9 - OTÁZKA Č. 7, I	31
GRAF 10 - OTÁZKA Č. 8, I	32
GRAF 11 - OTÁZKA Č. 9, I	33
GRAF 12 - OTÁZKA Č. 10, I	34
GRAF 13 - OTÁZKA Č. 1, II	35
GRAF 14 - OTÁZKA Č. 2, II	36

SEZNAM OBRÁZKŮ

OBRÁZEK 1 - POJETÍ SMRTI U DĚTÍ A U DOSPĚLÝCH (ŽALOUĐÍKOVÁ 2010)	10
OBRÁZEK 2 - ANNA A ANIČKA, TITULNÍ STRANA	43
OBRÁZEK 3 - ANNA A ANIČKA, UKÁZKA	43
OBRÁZEK 4 - ANTON A JONATÁN, TITULNÍ STRANA	44
OBRÁZEK 5 - ANTON A JONATÁN, UKÁZKA	44
OBRÁZEK 6 - AUTO Z PRALESA, TITULNÍ STRANA	45
OBRÁZEK 7 - AUTO Z PRALESA, UKÁZKA	45
OBRÁZEK 8 - BABOČKY, TITULNÍ STRANA	46
OBRÁZEK 9 - BABOČKY, UKÁZKA	46
OBRÁZEK 10 - JA SOM SMRŤ, TITULNÍ STRANA	47
OBRÁZEK 11 - JA SOM SMRŤ, UKÁZKA	47
OBRÁZEK 12 - JAK SE RODÍ BRÁŠKOVÉ, TITULNÍ STRANA	48
OBRÁZEK 13 - JAK SE RODÍ BRÁŠKOVÉ, UKÁZKA	49
OBRÁZEK 14 - JE SMRT JAKO DUHA, TITULNÍ STRANA	50
OBRÁZEK 15 - JE SMRT JAKO DUHA, UKÁZKA	50
OBRÁZEK 16 - KAČKA, SMRŤ A TULIPÁN, TITULNÍ STRANA	51
OBRÁZEK 17 - KAČKA, SMRŤ A TULIPÁN, UKÁZKA	51
OBRÁZEK 18 - KAMZÍKŮV VELKÝ SKOK, TITULNÍ STRANA	52
OBRÁZEK 19 - KAMZÍKŮV VELKÝ SKOK, UKÁZKA	52
OBRÁZEK 20 - KDYŽ DINOSAURŮM NĚKDO UMŘE, TITULNÍ STRANA	53
OBRÁZEK 21 - KDYŽ DINOSAURŮM NĚKDO UMŘE, UKÁZKA	53
OBRÁZEK 22 - KOCOURE, TY SE MÁŠ, TITULNÍ STRANA	54
OBRÁZEK 23 - KOCOURE, TY SE MÁŠ, UKÁZKA	54
OBRÁZEK 24 - MÁVÁME TI, DĚDO, TITULNÍ STRANA	55
OBRÁZEK 25 - MÁVÁME TI, DĚDO, UKÁZKA	55
OBRÁZEK 26 - NÁVŠTĚVA MALÉ SMRTI, TITULNÍ STRANA	56
OBRÁZEK 27 - NÁVŠTĚVA MALÉ SMRTI, UKÁZKA	56
OBRÁZEK 28 - O SMRTI SMRŤOUCÍ, TITULNÍ STRANA	57
OBRÁZEK 29 - O SMRTI SMRŤOUCÍ, UKÁZKA	57

PŘÍLOHY

DOTAZNÍK Č. 1

1. V komunikaci s dospělou osobou o smrti, umírání a nevléčitelných chorobách se cítím

Komfortně

Nekomfortně

2. Myslím si, že by se s dětmi předškolního věku o smrti a umírání mělo otevřeně mluvit

Ano

Ne

3. Od jakého věku myslíte, že je vhodné s dětmi o smrti mluvit?

Od narození

2-3 roky

4-5 let

6-7 let

8 let a více

Když se dítě samo začne ptát.

4. Znáám alespoň jednu dětskou knihu, která je zaměřená na vysvětlení smrti dětem.

Ano

Ne

5. Když čtu dětem klasické pohádky, kde hlavní postava na konci zemře, závěr změním

Ano

Ne

6. Kdy se s dětmi setkáváte s tématem smrti?

Při nahodilých situacích v přírodě (smrt malého živočicha)

Když někomu z dětí umře domácí mazlíček

Když někomu z dětí umře někdo blízký

Sama téma zahrnuji do vzdělávací nabídky

7. Pokud za mnou dítě přijde s dotazem týkajícím se smrti:

Otevřeně mu odpovím

Nejsem si jistá, zda bych zvládla odpovědět

Použiji pohádkový příběh, nebo náboženské vysvětlení

Pokusím se dítěti vysvětlit, že tento rozhovor by mělo vést s rodiči

8. Jaké prostředky volíte pro komunikaci s předškolními dětmi o smrti a umírání?

Rozhovor

Dramatizace

Návodný příběh (pohádku)

Kresba

9. Pokud se s dětmi setkáte s uhynulým zvířetem:

Raději se mu vyhneme

S dětmi situaci otevřeně diskutujeme

Pokud je tomu situace nekloněna, uspořádáme krátké rozloučení

10. Mám obavy z reakce rodičů, pokud bych s jejich dítětem otevřeně mluvila o smrti a umírání

Ano

Ne

DOTAZNÍK Č. 2

1. Věděli byste, kde najít oporu v situaci, kdy je některý z Vašich žáků ovlivněn úmrtím někoho ze svých blízkých? (Rodina, kamarád)

2. Dostali jste během svého studia, či praxe návod, jak přistupovat k předškolnímu dítěti, které je ovlivněno úmrtím blízké osoby?

Ano, během studia (školení)

Ano, během praxe

Ne

Ostatní

SEZNAM KONTAKTŮ PRO POZŮSTALÉ

Asociace poradců pro pozůstalé, z. s.

„Sdružujeme profesionální poradce pro pozůstalé s cílem pracovat společně na rozšiřování a zkvalitňování nabízených služeb truchlícím klientům. Snažíme se rovněž o vytváření společenského klimatu usnadňujícího životní situaci pozůstalých. Nabízíme prostor pro otevřenou diskusi o otázkách souvisejících s umíráním a smrtí.

Jako poradci pro pozůstalé poskytujeme své služby všem, kteří prožili očekávanou, ale i náhlou ztrátu blízkého člověka nebo pečují o umírajícího. Nabízíme pomoc tam, kde smutek není z nejrůznějších důvodů přijímán.“ (Asociace poradců pro pozůstalé, online)

Kontakt: <http://poradci-pro-pozustale.cz/>

Cesta domů, z. ú.

„Cesta domů provozuje Domácí hospic na území hl. m. Prahy. Komukoliv z České republiky poskytuje poradenské služby v oblasti péče o nevléčitelně nemocné a umírající. Pomáhá pozůstalým v době zármutku. Zároveň se snaží o zvýšení povědomí v oblasti paliativní péče formou vzdělávání odborníků a osvětových kampaní.“ (Cesta domů 2001, online)

Kontakt: <https://www.cestadomu.cz/>

České sdružení obětí dopravních nehod, o. s.

„České sdružení obětí dopravních nehod (ČSODN) je občanské sdružení, které bylo založeno v roce 2004 převážně pozůstalými, kteří tragicky přišli o své blízké při silničních dopravních nehodách. Vzhledem k vlastním bolestným zkušenostem ČSODN zná zátěž vyplývající ze zážitku dopravní nehody, a umí proto reagovat na potřeby zasažených.“ (České sdružení obětí dopravních nehod 2004, online)

Kontakt: <https://www.csodn.cz>